راگواستنی گوندەکانی کوردستان وەک پرۆسەیەک بۆ شۆرینەوەی کەلتووری کوردەواری

ئیبراهیم عەبدولکەریم حەمەکەریم
خوێندکاری دکتۆرا – زانکۆی سلێمانی
ebrahimhajy1972@gmail.com
شوێنی دانیشتن : هەڵەبجە

پوختە:

ئەم تـوێژینەوەیە ناونیشـانی (راگواسـتنی گونـدەکانی کوردسـتان وەک پرۆسـەیەک بـۆ شـۆرینەوەی کەلتـووری کـوردەواری) هەڵگرتـووە، ئـاوڕدانەوەیەکی مەعریفـی و وەسـتانێکی ئەکادیمیانەی مەیدانیە، لەم کوردەواریە لە ساتی جێبەجێکردنی پرۆسەی ڕاگواستنەوە تا ئیمرۆ لەم دۆخەیدا، ئامانج لێی (روانین لەو کەلتوورو پاشخانە بەهایی و ژیاریەی کە کوردەواری دارای بـوەو ئێسـتاش تـاهەنوووکە دارایەتـی و بەراوردی رەگەزە کلتووریەکـانی و کـاریگەری گۆرانکاریەکان لەسەری، تەماشەیەك و بەرچاوخستنی ئەو دەرکەوتانەیە کەپرۆسەی ڕاگواستن لەسەری جێی هێشتووە، وەستانە لەسەر ئەو فاکتەرە گۆرانکاریە دیارانەی کە کاریگەری قووڵ و بونیادی و ریشەییان لەسەر کوردەواری و کەلتوورو ژیـانی کوردەواری جێهێشتوە بەتایبەتی (پرۆسـەی راگواسـتن وەک فـاکتەرێکی نەرێنـی و لێکهەڵوەشـێنی کۆمەڵێـک رەگەزو بنەمـای کەلتوری) پاشان ئەوداکەوتە بەهایی و رەفتاریانەی کەلەسەرتاکی کوردەواری جێیان هێشتوە لەو کاتەوە تا بە ئیمڕۆ.

کـۆمەڵگەی تـوێژینەوە گونـدەکانی پارێزگـای هەڵەبـجەیە،. تـوێژەر سـامپڵی بە شـێوەی مەبەستدار (عینه القصديه) کە (2) لەرەگەزی مێ و (2) لە رەگەزی نێری هەڵبژاردووە . لە کەسانی بەتەمەن، هەر یەکەیان لە گوندێکی هەورامان کە ژیانی سەردەمی پێش راگواستن و سەردەمی دوای راپەڕین و ئاوەدانکردنەوەی گوندەکانیان بینیوە، کە ژمارەیان ٤کەس بووە.

لەو دەرئەنجامـانەی ئەم تـوێژینەوە ئەوەیە کە کـوردەواری خـاوەنی کلتـووری رەسـەن و پاشخانێکی شارستانی راستەقینە بوەو بوەتە هێمای تایبەتمەندی و پێدانی شوناسی کوردبوون پێـی، پرۆسەی راگواستن یەکێکە لەو گورزانەی کەلە تەوەری ئەم رووگە جوانەی کوردەواری دراوە، کەلتـوری کـوردەواری روەو کـاڵبوونەوەو لەهەنـدێ رەگەزدا دوچـاری شـۆرینەوەی کـردوە، تـاکی کـوردەواری تـا ئەنـدەزەیەکی بەرچـاولە تـاکێکی بەرهەمهێنەرەوە گۆریـوە بۆ بەرخۆرێکی شـمەکی دەرەکـی. ئەمەش لە چوارچێـوەی لێکـۆڵینەوەیەکی ئەکـادیمی، بەسـوود وەرگـرتن لە

دیدگای هەریەک لەمیشێل فۆگۆو پۆلباران. بە بەکارهێنانی میتۆدی وەصفی شیکاری و پاشان سوودوەرگرتن لە میتۆدی مێژوویی و میتۆدی و بەراوردکاری .
وشە کلیلیەکان: راگواستن، کەلتوور، وردە کەلتوور، ئوردوگا، بەعس، کوردەواری...

راگواستنی گوندەکانی کوردستان

وەک پرۆسەیەک بۆ شۆرینەوەی کەلتووری کوردەواری

توێژینەوەیەکی مەیدانی کۆمەڵناسیە لە پارێزگای هەڵەبجە

تەوەری یەکەم: دەروازەی تیۆری و ناساندنی چەمکەکان

پێشەکی

قسەکردن لەسەر کەلتووری کوردەواری و ئەو گۆرانکاریانەی کەبەسەر هەردوو باڵە مادی و مەعنەویەکەی(کەلتوور)دا هاتووە بابەتێکی فرەلایەنە، چاوخستنەسەری وەک بابەتێکی کۆمەڵناسی و لێتوێژینەوە لەسەری، ئەرکێکی مەعریفی و زانستی هەژمارە، ئاوڕدانەوە لە هۆکارو پاڵنەرەکانی ئەو گۆڕانکاریانە بایەخی زانستی هەیە، بەتایبەتی وەستان لەسەریەکێک لە گرنگترین ئەو هۆکارانە کە (پرۆسەی ڕاگواستنی گوندەکانی کوردستانە- لەلایەن رژێمی بەعسی لەناوچووەوە لەسەدەی رابردوو-) کاریگەری تەواوی لەسەر گۆڕان و تەنانەت شۆرینەوەو کاڵکردنەوەی کۆمەڵێک ڕەگەزی گرنگی کەلتووری کوردی هەبووە.

ئەم هەوڵە بۆ خۆی ئاوردانەوەیەکی مێژوویی و کەشفکردنی ویست ودەستەکانی پرۆسەی راگواستن و ماک و دەرکەوتەکانی ئوردوگا زۆرە ملێیەکانە لەسەر ژیان و تاکی کوردی و کلتوورەکەی و پاشان هەوڵی ئاوەدانکردنەوەیان لە پاش راپەرینی ١٩٩١، بەشێوەیەکی بابەتیانە بۆ توێژەرێک کەهەرسێ باری (گوند و ئوردوگاو گوندی پاش ڕاپەڕین) بە گوزەران تیایاندا ئەزموون کردبێت ئاسانتردێتە بەردەم شیکاری تاهەرکەسی تر. هەربۆیە پاڵپشت بەو پاشخانە ئەزمونیەو بە تێگەیشتن لەدیدی تیۆریستێکی وەک (فۆکۆ)وەهەروەها (پۆڵ باران) شەنو کەوی ئەو بابەتە بکرێت، کە لە سێ تەوەرو لەسەر سێ ئاست بەرچاوخراوە:

یەکەم: رۆشنکردنەوەی ئەو باکگراوندە کلتووریەی کە کوردەواری و گوندی کوردەواری هەیبوە پێش ئەوەی دووچاری راگواستن و کاولکاری ببێت، چونکە شەنوکەوێکی دۆخی ژیان و گوزەران و پەیوەندیەکانی مرۆڤی کوردەواری لادێ نشین ئەوکات لەگەڵ ژینگەکەی (ئەگەرچی کورت وحەکایەت خوانانەش بێت !) وەک پێشمەرجێکی مەعریفەیی، بەگرنگ زانراوە.

دووەم: بارودۆخی سیاسی و ئەو هەلومەرجە ئابوری و کۆمەڵایەتیانەی کوردەواری کە ڕاگواستنی تیا ئەنجامدراوە، لەگەڵ بیانوەکانی پشت ڕاگواستن خراوەتە بەردیدان، هەروەها ئەو گۆرانکاریە (کلتووری و ئابوری و ئایدیۆلۆژی و ئاینی وکۆمەڵایەتی و... هتد) ئوردوگا هێنایە پێشەوە، خراوەتە بەرباس.

سێیەم: بۆ زیاتر ڕاگرتنی بابەتەکە وەک بابەتێکی کۆمەڵناسی و لە چوارچێوەدانی تیۆری، باش زانراوە پرۆسەی ڕاگواستن و پاشان چۆنیەتی بونیادی ئوردوگاکان و دووبارە دروستکردنەوەی گوندەکان لەدیدگای هەریەک لەگەورە بیریارانی وەک پۆڵباران و میشێل فۆگۆوە تەماشەبکرێت و خوێندنەوەیەکی کۆمەڵناسیانە بۆی بخرێتە ڕوو.

چوارەم: لە سێ تەوەردا کرۆکی توێژینەوەکە یەکالا کراوەتەوە: تەوەری یەکەم، بە دەروازەی تیۆری و ناساندنی چەمکەکان،خراوەتەروو، پاشان تەوەری دووەمی لەژێر ناونیشانی (کوردەواری و کەلتوری لە بەردەم هەژموونی بەعس و سیاسەتی ڕاگواستندا) خراوەتە بەرباس، تەوەری سێیەم لایەنی مەیدانی توێژینەوەکەیە، دواجار دەرەنجامی توێژینەوەکە و چەند پێشنیارو ڕاسپاردەو ڕیزکردنی سەرچاوەکان لەلایەن توێژەرەوە کۆتایی بە بابەت هێنراوە.

کێشە و بایەخی توێژینەوە

لێکۆڵینەوە لە پەیوەندی نێوان پرۆسەی ڕاگواستن و کلتوور لە چوارچێوەی کۆمەڵگەی کوردیدا بابەتێکە نوکی قەڵەمە ئەکادیمیەکان کەمترین ڕوویان لێبووە، بۆیە گرنگی و بایەخێکی ئەکادیمی تەواوی هەیە، کە جێشوێن دادەنێت، لە گۆڕانی کۆمەڵایەتی و ئەو گۆڕانە سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووریانەی ڕووبەڕووی کوردەواری و کۆمەڵگەکەی دەبنەوە. قسەکردن لەو بارودۆخە نالەبارانەی کە کاریگەریان لەسەر دیمۆگرافیاو کلتوور و ژیانی خەڵکی کوردەواری هەبووە، بەتایبەتی لە سەدەی ڕابردوودا بەدەست دەسەڵاتی بەعسەوە، سەرەتا پرۆسەی ڕاگواستن و دواتر سیاسەتی تری دوژمنانە بیگرە تا کاری جینۆساید وقرکردنی کورد بەکۆمەڵ، پاشان ئەو ماکو جێکەوتانەی ئەو پرۆسەیە پاش کۆتاهاتنی دەسەڵاتی ئەوسیستمە دکتاتۆریە و دووبارە بونیادناوەی عێراق پاش ٢٠٠٣ولەسەر کوردەواری . لێرەوە قسەکردن و نوسین و کۆڵینەوە لەسەر بابەتێکی (کەلتووری کوردی لەبەردەم هەژموونی ڕاگواستن و سیاسەتە چەوتەکانی بەعس دا) کەتیایایدا پەنجە خستن بێت لەسەر ئەو کێشەو گرفتانەی کەلەو ڕێگایانەوە خۆیان بەبەرهەیوانی کوردەواریدا کردبێت بە گرنگ زانراوە.

ئامانجی توێژینەوە:

ئەم توێژینەوەی لەهەوڵی دەستهێنانی دوو ئامانجی سەرەکیە:

١- ڕۆشنکردنەوەی کاریگەری سیاسەت و جۆری حوکمڕانی بەعس لەسەرگۆرینی ژیانی کوردەواری و ئەو ماکانەی تا بە ئیمرۆ دەرکەوتیان هەیە.

٢- زانینی کاریگەریەکانی پرۆسەی ڕاگواستن و دروستکردنی ئوردوگا زۆرەملێکان لەسەر کەلتووری کوردی و بونیادی بەهایی و کۆمەڵایەتی کوردەواری .

پرسیارەکانی توێژینەوە:

ئەم توێژینەوەیە لەدووی وەڵامدانەوەی چەند پرسیارێکە دیارترینیان ئەمانەن:

١- دەرکەوتەکانی پرۆسەی ڕاگواستن لەسەر کۆمەڵگەی کوردی کامانەن؟

٢- پرۆسەی راگواستن و دروستکردنی ئوردوگا زۆرەملێکان بۆ خەڵکی گوندەکانی کوردەواری تاچەندە کاریگەری نەرێنیان لەسەر بنەما کەلتووری و ژیاریەکانی کوردەواری داناوەو کام رەگەزی کەلتوری دوچاری کاڵبوونەوە یان ونبوون هاتوە؟.

٣- پاش نەمانی دەسەڵاتی بەعس لە کوردستان، تاچەند کوردەواری توانیویەتی پارێزگاری لە کلتوورو شوناسی خۆی بکات؟

رێبازی توێژینەوە:

گرنگترین رێکارێکی زانستی و ئەکادیمی بۆ هەر توێژینەوەیەك گرتنەبەرو دیاریکردنی میتۆدێکە بۆ ئەوەی توێژینەوەکە لەسەری ڕێچکە بگرێت. کە ئێمە بۆ ئەم کۆڵینەوەیە دەسمان بردوە بۆ میتۆدی وەصفی و لەگەڵێشیدا سوود لە میتۆدی مێژوویی و بەراوردکاری وەرگیراوە.

ناساندنی چەمکەکان

- **کەلتوور -Culture**: ووشەیەکی رۆژئاواییە، بۆیە راست وایە لە ناو مێژووی رۆژئاواوە گەران بەدووی واتایدا دەست پێبکرێت، لە فەرهەنگی زمانی ئینگلیزیدا چەند مانای هەیە، لەوانە بە واتای پیرۆز راگرتن ، پەرستنی خودا، گەورە زانینی کەسێك، پیروز زانینی شتێك...یاخود بەمانای پەروەردەو پێگەیاندن و چاندن و بەخێوکردنی گیانەوەرێك، ئیدارەدان و چاندن و کێڵانی زەویەك..و هتد(طوني بينبيت و ئەواني تر،٢٠١٠: ٢٢٥).

کەلتوور: بریتیە لە تەواوی رێو شوێنی ژیانکردن، لە لایەن کۆمەڵگەیەکی دیاریکراوەوە..کە فێربوون و بەشینەوەی دانەو دارشتەکانی، لە لایەن دەزگاکانی ئەو کۆمەڵگەوە بە ئەنجام دەگات. کە بێگومان هەموو ئەو بەها هاوبەشانەی لە نێوان تاکەکانی کۆمەڵگەدا ئامادەیە دەگرێتەوە، وەك بیرو باوەڕو ، ئایدیا و نەریت و نۆرم وعورف و ..هتد .پاشان کەلتوور

لایەنـی مومارەسـەی هەیە و رەفتـاری چـاوەروانکراو و جۆرێك رەزامەنـدی وەرگیـراوی لە لایەن هەمووانەوە هەیە.(Kim Ann Zimmermann12, 2017)

زۆرێك لە کۆمەڵناسـان وەك رەفتـارێکی فێرکـاری کەتـاك لەرێـگەی ئەنـدامبوونی لەنـاو خێـزان وگـروپ و کۆمەڵگەکانـدا بەدەسـتی دەکەوێـت، باسـیان لـێ کـردووە، چـونکە کەلـتـوور مانـای ئەو رێوشـوێنەی کە مرۆڤەکـانی کـۆمەڵگەیەك بۆدەسـتەبەرکردنی ژیـان لەو ژیـنگە کۆمەڵایەتی و سروشـتیەی کە تیایدا دەژین گرتویـانەتە بەردەدات. بۆیە ئەو رێـو شـوێنانەی ژیـانکردن لە رێـگەی پێگەیانـدنی کـۆمەڵایەتی و بە پرۆسـەیەکی فێرکـاری دەبێـت و نەوە بـۆ نەوەی دوای خۆی دەیگوێزێتەوە. یانی وەك چۆن کەلتوور بزوێنەری تاك و چوارچێوە بۆکێشی رەفتارو رێ نیشاندەرو چرای هزری وبیرکردنەوەکانی تاکە، لەهەمان کاتدا ئەو کەلتوورە رۆژێ لە رۆژان بەرهەمهێنراوو دەستکردی مرۆڤ خۆی بووەو بەپێی قۆناغەکانی ژیان و گوزەرانی گۆڕانکاری بەسەرداد‌ێت. چونکە مرۆڤ لەگەڵ بوونەوەرکانی تر بەوە جیادەکرێتەوە کەخاوەنی کەلتـوورە، توانـای درووستکردنی کەلتووری هەیە. خـوو عـادات و تەقالید و عـورف نـۆرم و بەهاو ئاینەکان و ئەزموونە جۆربە جۆرەکان ، پێکهێنەری مەعنەوی کەلتوورن. کە دوواجـار ئەمـانە هەمـووی بەرهەمهێنـراوی دەسـتی مـرۆڤن، درووسـتکراوە مادیەکـانیش هەر لە خـانوو نشینگەیەوە بیگرە تا جلوبەرگو خواردنەکانی و یاری و مەراسیم و رەفتارە کۆمەڵایەتیەکانی و هتـد بەهەمـان شـێوە. ئەم مـرۆڤە وەك شـێوازێك بەکاریـان دەبـات بـۆ ژیـانکردن و بـۆ ژیـان گوزەرانـدن. کـاریگەری لەسـەر جـۆری رەفتـار کردنـی تاکەکـان دادەنێـت، رووکارەکـانی دەبـنە بەشـێك لەسـلوکیات و شـێوازی گوزەرانـدنی ژیـانی کەسـەکانی نێوکۆمەڵـگـا. کۆمەڵـگـاش لە نەوەیەکەوە بـۆ نەوەیەکـی تـر ، بەکـاری دەبـات و دەیگـوێزێتەوە. دیـارە هەر کـۆمەڵگەیەکیش کەلتـووری تـایبەت بەخـۆی هەیە کەپێـی دەناسـرێتەوە و پێـی ژیـان دەکـات، وەك چـۆن تایبەتمەندی و کۆڵەکە و رووکاری جیاکەرەوەی خۆی هەیە، کە جیاوازە لە گەڵ کەلتوورەکانی تر .جـا هەر زەمەنێـك دانەکـانی ئەو کەلتـوورە لەلایەن تاکەکـانی کـۆمەڵگەوە تووشـی راسـتکردنەوەو کەمکـردن و زیـادکردن دێـن بـایی ئەوەنـدە کەلە گەڵ دۆخە نـوێیەکە بگونجێـت بەتایبەتی ڕووکارە مادییەکەی کەلتوور (ئیبراهیم حاجی زەڵمی ، ٢٠٢٠ : ٢٦٨).

- وورده کەلتـوور " سـەب کەلتـوور Sub culture یـان کەلتـووری لاوەکـی "االثقافـة الفرعیە"

ئامـاژەیە بـۆ کۆمەڵێك کەلە خەڵـك کەهاوبەشـیان هەیە لە هەنـدێك بـابەت و پرسـدا " جادەگونجێت بەرژەوەنـدی هـاوبەش، یـان رووبەرووبونەوەیـان لە کێشـەو گرفتێکـی هـاوبەش، شـێوازی رەفتـارکردنی هـاوبەش، پیـادەکردنی جۆرێك کـارکردنی هـاوبەش" بـن.کە ئەم جـۆرە

خوانواندن و کارکردن و دونیابینی و مومارەسەیان جیاکاریەکیان لە گەڵ کەلتووره گشتی یەکە بۆ درووست کردوون. (ئیبراهیم حاجی زەڵمی ،٢٠٢٠ :٢٧٧) دواجار کۆمەڵێک هەڵسو کەوتو جۆری پیادەکردنی رەفتارو نواندنە لەگەل بوونی روخساری مادی جیاو شێوازی تایبەتی ژیانکردنی تایبەت لەپەراوێزی کەلتوره گشتی و باوەکەوە.

– **کوردەواری:** مەبەستیش لە کوردەواری کۆمەڵگەی کوردی و نیشتمانی پارچە پارچە بووی نییە بە گشتی . بەڵکو تەنها کوردستانی باشورە واتە ئەو بەشەی کوردستانی عێراقە کە لەسالی ١٩٢٦ خرایە سەرعێراقی عەرەبی و پاشان لە دوای راپەرینە جەماوەریەکەی بەهاری (١٩٩١) لە ژێر دەستی حکومەتی بەغداد رزگار کراو دوای ئەوەی دانوستانی نێوان بەرەی کوردستانیو حکومەتی رووخاوی بەغداد بەهیچ ئەنجامێك نەگەیشتو حکومەتی ناوەندیشو دەزگا ئیداریەکانی لە ناوچەکە کشاندەوە، دواتر حکومەتی هەرێمی کوردستانی تیا دروستکرا، لەدەستوری نوێی عێراقدا وەک هەرێمێکی فیدراڵی ناسێنرا(ئیبراهیم حاجی زەڵمی، ٢٠١٠: ٤٨)

راگواستن: پرۆسەیەکی سیاسی بوو لەلایەن حکومەتی بەعسی غەرەبیەوە لەعێراق ئەنجامدرا، کە بریتی بوو لەهێنانەخوارەوەی خەڵکی گوندەکان و کاولکردنی گوندەکانیان و نیشتەجیکردنیان لە ئوردوگا زۆرەملێکاندا، کە ئەم پرۆسەیە دواجار دەرایەک بوو بۆ لێدانی کلتوور و نۆرم و خەباتی سیاسی و رۆشنبیری کوردەواری. لەهەمانکاتدا دەروازەیەکی گەورەبوو لەوەی کە کوردەواری لێیەوە روەو کرانەوەی کلتووری و تێکەلبوون لەگەڵ ئامێرو بەرهەمەکانی جیهانگیری رۆژئاوا بێتەوە، تێکەڵ بە بیرو ئایدیۆلۆژیای نانەتەوەیی و چاوکردن لە بەهاو نۆرمی مادی و نەهاتووەوە لەگەڵ بەهای کوردەواری بکات.(ئیبراهیم حاجی زەڵمی،٢٠٠٨:٢٦٨)

بەعس: مەبەست لەبەعس (پارتی زیندوکردنەوەی عەرەبی سۆسیالیستی-حزب البعث العرب الاشتراكي) کە دەسەڵاتداری وڵاتی عێراق بوو لە ساڵەکانی (١٩٦٣-٢٠٠٣)، پارتێکی سیاسی بوو لەسەردەستی کۆمەڵێ بیرمەندی عەرەبی دروست بوو، لەوانە میشیل عەفلەق و صەلاح بەیتارو زەکی ئارسوزی ، کەئامانجیان یەکگگرتنەوەی نەتەوەی عەرەبی بوو لەنێو چەتری ئەو ئایدیۆلۆژیایەو لەسایەی یەك دەوڵەتی عەرەبیدا.

بەعس ئایدیۆلۆژیایەك بوو وەك خوێندنەوەیەکی نوێ وتێگەیشتنێکی نوێی کۆمەڵێ کەس وتاکی نوخبەی عەرەبی بوو بۆ ئەو قۆناغە مێژوویەی کە نیشتمانی عەربی پێدا وەك کۆڵۆنیالیزەکراوێك تێدەپەری. لەهەمانکاتیشدا فاکتەرێکی هاوچەرخانەی ناسیۆنالیستانەی مۆدێرنانەی پێرو تاقمێکی عەرەبی بوو بۆ رووبەروو بوونەوەی کۆڵۆنیالیزم و

ئیستیعمار .دەرەنجامی ئەو گۆڕانکاریانە بوو کە لە دوای شەری جیهانی یەکەم و کەوتنی بەناو خەلافەی ئیسلامی عوسمانی و درووست بوونی فەراغێکی نوێ و داگیرکاری پارچە پارچەکردنی دەوڵەتان و بەپێی خواستی داگیرکەرانی رۆژئاوا دووبارە بونیاتنانەوەیان بێ گوێدانە خواست و خەون ئایدیای خەڵك وکۆمەڵگا ژێردەستەکان. بەڵام دواجار لەبەرئەوەی باوەری بەنەتەوەکانی ترنەبوو شۆڤێنی بوو لەسەردەستی صەدام حسێن بووە فاکتەرێك بۆ چەوساندنەوەی نەتەوەکانی تر بەتایبەتی گەلی کورد.(ئیبراهیم حاجی زەڵمی: ٢٠١٣: ٧٦).

ئوردوگـا: وشـەیەکی فارسیە بەواتـای (شـوێنی کۆبـوونەوەو وەسـتانی سـوپا) دێـت، بەڵام لە کوردەواریدا بەرامبەر بە وشەی عەرەبی (مجمعات السكنيه- کۆمەڵگە نیشتەجێیەکان) هاتووە بەو مانـایە دێـت، کە ئەو کـۆمەڵگە نیشـتەجێیانە لەلایەن حکـومەتی بەعسـەوە تـایبەت بـۆ دانیشتوانی راگوێزراوی گوندەکان درووست کران و بەکارهاتن..

ئوردوگـا زۆرەملێکـان: بریتـی بـوون لەو شـوێنگە نیشـتەجێکردنە دیـاریکراوانەی کەلەسـەر نەخشـەیەکی بیناسـازی تـایبەت درووسـتکرابوون، لەلایەن دەسـەڵاتی (میـری -حکـومەتی عێراقـی)ەوە، بـۆ ئەو خێزانـانەی کەلەگونـدەکانی کوردسـتانەوە، بەپێـی بریـارێکی سیاسـی و بەزۆر رادەگوێزران و لەوێ نیشتەجێ دەکران. ئەو ئوردوگایانە بە شێوەیەك درووستکرابوون کە بەئاسانی دەکەوتنە ژێر کۆنترۆڵ و چاودێریەوە لەسەر رێگە گشتیەکانی یەکە ئیداریە فەرمیەکان درووستکرابوون، لە سنووری پارێزگای هەڵەبجە ئوردوگاکانی خورماڵ و سیروان و شانەدەری هەبوون، هەریەکەیان خرابوونە سەریەکە ئیداریەکانی ناحیەی خورماڵ و سیروان و سەید سادەق.(ئیبراهیم حاجی زەڵمی: ٢٠٠٨: ٢٧١))

تەوەری دووەم: (کـوردەواری و کەلتـوری لە بەردەم هەژمـوونی بەعـس و سیاسـەتی راگواستندا)

کوردەواری و کەلتوور

ئاشکرایەهەموو نەتـەوە و کۆمەڵـە مرۆییـەکان خـاوەنی کەلتووری خۆیـانن، بـەڵام ئـەم کەلتوورانە لێکدی جیاوازن و پێگە و ئاستی جیاوازیشیان هەیە. هیچیان ستاندار و پێوەر نین بـۆ ئـەوانیتر، بـەڵام هـەموویان سـەرچاوەن بـۆ (لێـوە فێربـوون)، (گۆڕینـەوەی ئـەزموون) و (پەیوەنـدیی بەسـتن) لەگـەڵ یـەکتردا، کـە ئـەوەش سـێ بنـەمای مێژوویـی کەلتوورین(ریبـوار سیوەیلی- facebook2021)

گەر کۆمەڵگـا وا پیشـان بـدەین ئامـاژەیە بـۆ بـوونی یەکێتـی یەك لە نێـوان کـۆمەڵێ لە تاکەکان، ئەوا کەلتووریش گێرەرەوەی نموونە ڕەفتاریەکانی ئەندامانی ئەو کۆمەڵگایەیە. گەر کەلتـووریش کەڵەکە بـووی جـۆرو ڕێـگەی ژیـانی کـۆمەڵگەیەك دابنـێین ولەهەمانکاتـدا

ڕەنگڕێژکەری جۆری بیرکردنەوەو تێگەیشتنی تاکەکان بێ ! ئەوا کەلتوور مۆرکێکی دیاری کراوی تایبەت لە کەسێتی تاکەکان دەدات، کاتێ ئەزموونە گشتیەکانی پەروەردە بوون، کاریگەری لەسەر کەسێتی تاك دەسەپێنن.

تاك بیرکردنەوەو جوڵەو ڕەفتارەکانی لە ژێر چوارچێوەی ئەو کەلتوورەدا خۆی دەنوێنێتو گەشەیان پێدەدات، بە واتایەکی تر واتای کردەی بیرکردنەوە لە نێوەندێکو سەرچاوەیەکی سستماتیکی لە کێشەو ڕووداوەکان لەو نێوەندە کەلتووریە دیاری کراونو دروست بوون، لەوێشەوە دونیابینی و دەستبردن و مامەڵەی لەگەڵ دانەکانی بوون وسرووشت وبۆ دوا ڕۆژو جیهان دیارە و بەدەردەکەوێت. (ئیبراهیم حاجی زەڵمی: لەمپەرەکان،١٥٤-١٥٥). ئەم کەلتوورەش دەبێتە بنەمایەک بۆ شوناس و شوناسیش ئاماژەیەکی ڕۆشنە بۆ تایبەتمەندی و جیایی و تایبەتمەندیش جیایی لەسەر ڕەگەزەکانی کەلتوورەکەی دەوەستێت نەک شوێن و جوگرافیا.

تایبەتمەندی کەلتووری

تایبەتمەندی کەلتووری لە دوو ووشە پێکهاتووە، یەکەمیان تایبەتمەندی کە هەموو ئەو جیاکاری و سیماو خەسڵەت و پێکهاتە خودیانە دەگرێتەوە ، کە شتێ لە شتێ تر ، مرۆڤێك لە مرۆڤێکی تر کۆمەڵێك لە کۆمەڵێ تر ...هتد یان کەلتووریێ لەکەلتووریێ تر پێ جوێ دەکرێتەوە. بەم پێیەش ئەم پێناسەیە سنووری لۆکاڵ دەبەزێنێت و لە بازنەیەکی جیهانیدا خۆی نومایان دەکات. چەمکی تایبەتمەندی کەلتووری بابەتێکە ڕاستەخۆ پەیوەندی تاك بەتاکی دانەکانی هەر کۆمەڵگایەکەوە هەیە، کەپرسیارەکانی (ئێمە کێین ؟ شوناسی ئێمە چیە؟ چیدەکەین؟ بەرەو کام ئامانج و پاشەرۆژ هەنگاو هەڵدەگرین؟) هەر لەپێناسی کەلتوورەوە پرسیارەکانی (چیمان هەیە؟ چۆن و بەچی ڕێدەکەین و ژیان دەکەین ؟ چەندە چەمکی خۆمانە و چەمکی (هی خۆمان نیە) بێگانەیە، دەتوانین بەکاربەین بەسەر ئەو شتانەی هەمانەو ژیانی پێ گوزەر دەکەین.).

لێرەوە ئاماژەکانی تایبەتمەندی کەلتووری لە نێو ئەو پرسیارانەوە بەرچاودەکەون و پێمان دەڵێن: گەلی کورد لەم سەدەیەی ٢١ دا خاوەنی تایبەتمەندی کەلتووریەو دیوێکی ڕۆشنی ناسناماکەیەتی، کە لەکاتێکدا هەموو کۆمەڵو گەل ونەتەوەیەك پێویستی بە شوناسێکی تایبەت بەخۆی هەیە تاوەکو ژیان بگوزەرێنێ و پارێزگاری لەبوونی خۆی بکات .

شوناس دەتوانێت ببێتە ئەو شوراو دیوارەی کەپارێزگاری لە کەسایەتی مرۆڤ بکات، بەنەبون و لەدەستدانی، مرۆڤ دەبێتە کەسێکی پاسیڤ ودواکەوتەو لاساییکەرەوەی ئەوانی تر. چونکە شوناس پەیوەندی پرانسیپەکانی بوون و بە بیروباوەرەکانی تاك و تەرزەکانی

بیرکــردنەوەوە هەیە. کەلتــووریش جێــی خــۆیەتی بچوێنریــت بەوکــانیەی کەهەرتــاکیکی ئەوکۆمەلگەیە دەمتەڕو تینوشکێن دەکات وەکاریگەری و ماکی ئەوئاوی کانیە!! لەسەرژیانی هەربخۆریکی ئەوکۆمەلگایە بەدەردەکەویت. (ئیبراهیم حاجی زەڵمی، ٢٠١٠: ٩٦)

بەواتایەکی تر کەلتوورخەسڵەت و تایبەتمەندی ورەنگەکانی خۆی لەسەرتاکە ملکەچو گۆشکراوەکانی نمایشدەکات و تیڕوانینەکانی ئەوتاکە بۆخۆی و ئیکۆلۆژیا و بوون و گەردون بەگشتی دیاریدەکات. دواجار ئاگادار نەبوون لە تایبەتمەندیەکانی کەلتووری هیواو پاشەرۆژی نەتەوەیەك وەك ئاردی بن دڕکان دەکات.

کەلتوور و خزمەت بە تاك

کەلتــوور بۆخــۆی خزمەتکــاری مــرۆڤە، وەسـیلەی خزمەتــی مــرۆڤە، لەبەرئەوە لەچەنــد شــوێنەوە دەتوانرێــت بــاس لە جۆرەکــانی و شـێوازەکانی خزمەتــی کەلتــوور بەتــاك بکرێــت، بەکورتی کەلتوور بە سێ شێواز خزمەت بە تاك دەکات ئەوانیش:.

١- لە خۆگونجاندن (وەك بوونەوەرێکی بایەلۆژی) لە گەڵ ژینگە سرووشتیەکەی.

٢-سیســتم و ڕێوشــوێنێکی ئاراســتەکردن ورەفتــارکردنی دیــاریکراو بەتــاك دەبەخشــێت، کە لەرێــگەیەوە توانــای پەیوەنــدیگرتنی لەگەڵ مرۆڤەکــانی دەوروبەری دەداتــێ و ئاســانکاری بــۆ دەکــات بــۆ پرکــردنەوەی پێداویســتیەکانی وەك چــۆن چــۆنیەتی مــامەڵەکردنی لەگەڵ خــۆی و پێگەی خۆی پێ پیشاندەدات.

٣- جەخــت لەســەر کــۆمەڵی و بەردەوامــی لە ژیــانی کــۆمەڵایەتی دەکــاتەوە پەیوەســتی و ئینسجامی تاکەکان بەیەکەکەوە درووست دەکات. (ئیبراهیم حاجی زەڵمی، ٢٠٢٠: ٢٦)

پێکهــاتەی کــۆمەڵایەتی گونــد : مەبەســت لە پێکهــاتەی کــۆمەڵایەتی گونــد، پێکهــاتەی کۆمەلایەتی و بونیــادی دەزگــا کۆمەڵایەتیەکــانی دانیشــتوانی گونــدی کــوردەواریە لەســەردەمی پــێش داگیرانــی لادێکــان و ئەنجامــدانی پرۆســەی راگواســتنیان بــۆ ئوردوگــا زۆرە ملێکــان. کە لێرەدا بەم شێوەیە باسی دەکەین:

یەکەم: دەزگا ئیداری و کۆمەڵایەتیە دیارەکانی گوندی کوردەواری ئەمانە بوون: (خێزان، بەرەباب، بنەماڵە، خێڵ، کوێخا، مزگەوت، قوتابخانە..)

هەریەک لەمــانە بونیــادو شــێوازی دیــاریکردن ودرووســتکردن و ئەرک و کــاری تــایبەت بەخۆی هەبووە. ئەمانە هەموویان لە پرۆسەی بەڕێوەبردن و کاری تەواوکاری لەخزمەت ژیان و گــوزەرانی گونــد و دانیشــتوانی گونــد بــوون، سـیماو ئەدگــاری کــۆمەڵایەتی و سیاســی و ئابووری و ژیاری گوندیان داڕشتووە.

بەدەر لەوەی کەهەریەکەیان لەکاری پەروەردەو پێگەیاندن و پاراستن وگواستنەوەی کەلتوورو کاری بەڕێوەبردن و ئیدارەی گوندا هەریەکەو بەتایمەتمەندی پێگەو رۆڵی خۆیەوە رۆڵی بونیادی و ئەرکی سەرشانگرتووی خۆی جێبەجێکردووە.

بە پرۆسەی راگواستن ئەم بونیادانەو ئەو ئەرکەی لەسەر شانیان هەبوو بۆ هێشتنەوەی گوند و ماناو کەلتووری گوندی تێکرا شێواند، چونکە ئەگەر بونیادێک پارێزگاری لەخۆی کردبێت و مابێت !! ئەوا لێرەدا ئەرک و رۆڵ و چۆنیەتی کارکردن و شێوازی پارێزگاری لە بونیادی خۆیان و بەرهەمهێنانەوەی خۆیان لەنێو پرۆسەی کۆمەڵایەتیدا بەتەواوی گۆڕاوە.

بەنموونە: لەنێو ئوردوگادا دەزگایەکی وەکو خێزان ئەگەرچی بونیادەکەی ئەوەندە گۆڕانی بەسەردا نەهاتووە، بەڵام ژمارەو قەبارەی راستەوخۆ گۆڕا بەوەی لەنێو ئەو خانوانەی پێی دەدرا یەکەم مەرجی هەڵوەشانی خێزانی گەورەبوو، باپیرو داپیرو و پیاوی تەنیا یان بێوەژن، یان ژن مردوو هەمووی جوێدەکرانەوە و خانووی جوێیان بۆ دەستنیشان دەکرا کە دووربوو لەو خانوەی بەکورەکەی یان کچەکەی یان زاواکەی دراوەو پێشترلەگوند پێکەوەبوون ، لە ئوردوگا دەبوو بەجیا بژین!!

پاشان شێوازی دروستکردن و بونیادی پێکهێنانی خێزان وەک پێشتر نەمایەوە؛ تێکەڵبوونی خەڵکی گوندەکان بەیەکتری و تێکەڵاوی کۆمەڵایەتی سەریهەڵدا، نە ئەو چینایەتیەی کە هەبوو کە جیاوازی بنەماڵەو چینەکان و جۆرێک لە جیاوازی چینایەتی هەبوو(بەگ- شێخ- بۆرەبەگ- سەید- دەوڵەمەند- خاوەن موڵکو باخ و رەز- خەڵکی هەژارو رەشۆکی..هتد) ئەمانە هەموویان چوونیەك کران بە بەشداری گشتیان وەك یەك لە پێدانی پارەو قەرەبووی بارکردن و بە بەخشینی یەکجۆر خانوو سوود وەرگرتن لەیەکجۆری خزمەتگوزاری ئاوو کارەباو پێدانی پێداویستی خانووبەرەو ناوماڵی وەک تەلەفزیۆن و لەیەک جۆری چاودێری و چوارچێوە بۆکێشراوی میری و ملکەچ بۆ سیستمی سەربازی و بەشداری لە خزمەتی سەربازی (عەسکەری کردنی – خزمەتی موکەلەف و ئەحتیات) هتد بەمانا لێرە جۆرێک لەیەکسانی چینایەتی و هەڵوەشانەوەی چینەکۆنەکان دەستی پێکرد، بونیادێکی تری چینایەتی درووست بوو کە بزاوتی کۆمەڵایەتی رەوتێکی تری وەرگرت و بونیادە ئابووری و کۆمەڵایەتیەکەی گوندی بەجێهێشت.

چینی بەرهەمهێنی گوند بۆ چینێکی بەرخۆری و دامەزراو وەک (کارمەند)لە فەرمانگە فەرمیەکانی میری، کە خۆی لەنێو بیکاری رووپۆشکراودا(البطالة المقنعة) قەتیسکرد، ئەم سیاسەتەش دواجار نەوەیەکی بێکارو بێ بەرهەم ودوور لەکاری راستەقینەی خستەوە.

لێرەدا پەروەردەی تاکی کوردەواری چرکرایەوە لەنێو قوتابخانەکاندا، قوتابخانەیەك کەدەبوو بەلای کەمەوە وانەی هەموو پۆلێکی سەرەتایی و ناوەندی دوو مامۆستای عەرەب بیڵێتەوەلە گەڵ وانەیەکی یایدیۆلۆژی بەناو (نیشتمانی!) بەڕێوەبەرەکانی و ئیدارەی کردەیی لەلایەن ئایدۆلۆژیای میریەوە بەرخۆر و قەباغ مێشك کرابوون، لەگەڵ ئەوەی هەمووئیدارەی ئەم قوتابخانە دەسکراوە دەکران لەگەڵ ئەو میتۆدو بەرنامەی خوێندنەی کە تەنراو بوو بە ئایدیۆلۆژیای دژە نەتەوەیی. ئیتر بەرهەمی رەنج و دەست و کار وبیر دەبوو لە چوارچێوەیەکی نوێدا و هاتوەوە بوایە لەگەڵ ئەو سیستەمە گوزەرانکردنەی کە بۆی دروستکرابوو، پاشان لە ژێر رەزامەندی و چاودێری بەریوەبەرانی ئەو سیستمە چاودێریەدا.

پرۆسەی راگواستن و پاساوو بیانوەکان

راگواستن: واتە هێنانەخوارەوەی خەڵکی لادێ و کاول کردنی لادێکان بۆ ئوردوگا زۆرەملێکان، بەوەش پچراندنی پەیوەندی راستەوخۆی جەماوەری کوردستان بە پێشمەرگەوە .

راگواستن بریارێکی سیاسی رژێمی بەعس بوو و سەرەتا جۆرێک لە ئامادەکاری بۆکرد بەوەی لەگەڵ کوێخاکانی گوندەکاندا جۆرێک لەئاگادارکردن وقسە لەسەرکردن و گفتوگۆی ناوچەیی کردبوو لەگەڵیان و بەچاوترسێن بێ و یان بەپێدانی بەرتیل بێ یان هەرچی!! پێشینەیەکی ملکەچی و نیوچە رەزامەندی و بێدەنگی بۆ درووستکردبوو، دواتر یەکەم هەنگاوی راگواستنی بە جددی خستە پراکتیکەوە، ئەوکات لە ڕۆژنامەی (الثورة) کە لە بەغداد دەردەچوو، بڵاوکرایەوە لە ١٨/ایلول/١٩٧٨ هێنابووی کە (٢٨) بیست و هەشت هەزار خێزان کە ژمارەیان (٢٠٠) هەزار کەس دەبێ دورخراونەتەوە لەدێیە سەرسنوری یەکانی ئێران و عێراق لەماوەی دوو مانگی هاوین دا حکومەت موڵەتی (٥) ڕۆژی بۆ ئەو خێزانانەی کە دورکەووتونەتەوە لەماڵ و حاڵی خۆیان داوە (ئیبراهیم حاجی زەڵمی:٢٠٠٨، ٢١١)

ئەنجامدانی پرۆسەی(راگواستن) پروژەیەکی سیاسی و کەلتووری بوو دژی کوردو لەپاڵ ئەگەری هەڵگیرسانەوەی شۆڕش لەکوردستان، مەبەستی شێواندنی کەلتووری رەسەنی کوردەواری بوو، کە تیایدا چەندین هەزارگوند دانیشتوانەکانی ڕاپێچی ئوردوگای زۆرەملێ کران، پرۆژەی لەم شێوە پێشتر ڕژێمی شای ئێران بیرێکی لەم تەرز ەی کردبوەوە بەناوی (غرب زدگی) بەڵام ڕژێمی بەعس مەبەستی زۆرگەورەترو شۆڤینانە تربوو؛ کە ئێمە لەم چەند خاڵەدا دەیخەینە ڕوو::

١/ زاڵبوون بەسەرگیانی بزوێنەری شۆڕش، ئەویش بە نەهێشتن وکەمکردنەوەی ئەو پەیوەندیە قوڵ وهاوسۆزیەی لە نێوان گوندنشین وپێشمەرگەدا لە دایك بوبوو ! چونکە چۆڵکردنی گوندەکان بۆخۆی دڵەکوتێیەك بوو بۆ شۆڕش و ونکردنی پێگەو ووزە بەخشی سەرەکی

پێشمەرگە بوو. پێی وابوو رژێم کە لە پەیماننامە شومەکەی جەزائیردا سەرکەوتنی رواڵەتی بەدەست هێناوە، ئیتر بەم پرۆژە گڵاوەی ووزەی بەرەنگاری نەتەوەیەك بۆ یەکجاری کپ دەکاتەوە!!.

٢/ روخاندنی ژێرَخانی ئابووری کوردستان بە لەدەرامەت خستنی ئەوهەموو زەوی زارەی کە تاکی کوردی پشتی پێ دەبەست لەژیانی ئابوری وبژێوی ژیانی خۆیدا و بەستنەوەی ئەوتاکانە بە موچەیەکی براوە لە لایەن رژێم خۆیەوە، بۆرامکردنیان ، تاوەکو ئەو (ئایدۆلۆژیە) نامۆیەی خۆی بەکەلتوور و پێکهاتوە لاشعوریەکانی کۆمەڵگای کوردی بچەسپێنێ، کە لەم بوارەشەوە توانی چەند هەنگاو بچێتە پێشەوە بەدروستکردنی گروپی جیاوازو گوێ لە مشتی خۆی لەجاش و موستەشارو هتد.

٣/ تێکەڵکردنی کەلتوورو هەوڵدان بۆ شۆرینەوەی کەلتووری رەسەنی کوردی لەرێگای دەزگا پەروەردەیی و رۆشنبیریەکان وکەناڵەکانی راگەیاندن؛ بەکارخستنی ئەم سیاسەتەی لە دامەزراوە جۆربەجۆرە فەرمی و نافەرمی وەکو کێڵگە هەرەوەزیەکانو کارگەو سەندیکاکان و پاشان گرتنی کۆڕ وکۆبونەوە و ئاهەنگ و هتد.. هەوڵی جددی خۆی دەدا بۆناساندن و بەرچاوخستنی کەلتووره (بەعسی عەرەبی) خۆی وکاڵکردنەوەی کەلتووری کوردی.

گوندو پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکانی

گوندەکانی کوردستان پێش راگواستن، دارای جۆرێك لە پەیوەندی تایبەت بوون لەهەر یەك نێوان تاکەکانی خۆیاندا بەپێی خێڵ و تیرەو هاوسێیەتی و دوور و نزیکی شوێنیان لە یەکتر پاشان شوێنی لەوەرگا وکشتوکاڵ و هەوارگەو کاروان و لەهجەو خزمایەتی وهتد کە بەهێزترین پەیوەندی کۆمەڵایەتی نارەسمی وەك پەیوەندیەکی پۆزەتیڤ ئامادەگی هەبووە ، ئەگەرهەندێجار جورێك پەیوەندی نەگەتیڤ سەری هەڵدابا، لەوانەیە لە سەر شوێنی (لەوەرگا) و گیابرین یان ئاوو ئاورۆی کشتوکاڵی و یان شتی لەم بابەتە ! بەهۆی جیری و پتەوی کەلتووری و ئاینی کۆمەڵگەی کوردی و بەتایبەت لەم ناوچەیە لەئاستێکدا وەستاوە وحسابێ بۆ تەقینەوەی کراوە و بازنەیەکی بەدەورداهاتوە! بەڵام لەکاتیکدا یاخود لەدوای راگواستن ئازادیەك بۆئەو پەیوەندیە نەگەتیڤانە فەراهەم هێنرا کاری پێکدادان و تەقینەوەی پەیوەندیە نەگەتیڤەکان و پێکدادانی خێڵ و تیرە جیاوازەکان بینرا بەتایبەت لە(ئوردوگاکانی سنووری پاریزگای سلیمانی و هەڵەبجە)عەشیرەتەکانی نەورۆڵی – شەمێرانی– هاروونی – عەمەڵە – بێ سەری و رۆخزادی و گەلاڵی و هتد) تەقین بەیەکدا و شەرو شۆرو کوشتنی دەیان کەسی لێکەوتەوە. (ئیبراهیم حاجی زەڵمی،٢٠٠٨:٢١١.)

خاڵێکی تری نەرێنی گۆڕانکاری بوو بەسەرچەمکی (هاوگوندی)دا ئەوەش بەهۆی پەرش بڵاوبوونی تاکەکانی گوند بەسەرشوێن و گەڕەکەکاندا، بۆیە بە روخانی گوندەکان پەیوەندی پتەوی هاوگوندی دەگۆڕێت بۆ پەیوەندیەکی نزمتر کە ئەویش پەیوەندی هاوگەڕەکیە ! چەمکی هاوگوندی دەپوکێتەوە .(ئیبراهیم حاجی زەڵمی، ٢٠٠٨: ٢١٢١.)

بەدەرلەوەش کە تاکی کوردی (دانیشتوی گوند) دیدێکی جەمالی پاکو سروشتی هەیە ئەوەش لەکاتێکدا کە ڕوژانەو بەردەوام لەگەڵ سروشت وئاژەڵ وپەلەوەر ..هتد تەعامول دەکات گەر نمونەیەك وەربگرین : کابرای لادێیی خانووی نیشتەنی خۆی ژێرەکەی (ژێرزەمینەکەی) گەورو شوێن حەوانەوەی ئاژەڵ و پەلەوەرەکەی بووە! بەیانی وئێواران تەعامولی لەگەڵاکردوە، ئەوەش بە بەخێوکردن وئالیك پێدانی و دۆشینی وکارکردن لەگەڵ بەرهەمەکانی کە وەك سەرچاوەی بژێوی ماڵومنداڵی سودی لێدەبینین، دابینکەری ژیانی خودکەفائی ئەو بوون ، تەنانەت سودی لەپاشەرۆکەشی دەبینی ! جا چ لە باخ و باخات وکێڵگە و چ وەك سوتەمەنی (تەپاڵە) بەکاری دەهێنان بۆ نانکردن و گەرمکردنەوەی خۆی! بۆیە ڕۆژانە لەگەڵ ئەو بۆنوو بەرامەدا تێکەڵاویەکی هەبوە، ئێستەش لەکاتی بەجێهێڵانی گوندەکەی ومال و باخ و کێڵگەو شوێنی یادەوەریەکانی! ئەبێت ئاژەڵەکانی لەگەڵ خۆیدا نەهێنێت ! بیان فرۆشێت . ئەمەش دڵەکوتەیەك بوو درا لەتاکی لادێی چونکە دیدێکی جەمالی و ژیانێکی سروشتی لادێی ونکردوە ئەم شوێنەش کەبۆی دیاری کراوە واتە(ئۆردوگای زۆرەملێ) بەزیندانێك تەماشای دەکات !.

بارودۆخی گوندەکان پاش نەمانی دەسەڵاتی بەعس

پاش ئەوەی بەهاری ١٩٩١ خەڵکی ئوردوگاو شارەکانی کوردستانی باشور راپەرین و بەگژ دامو دەزگا داپڵۆسێنەرەکانی دەسەلاتی بەعس بوونەوەو کوردەواریان لەچنگی بەرێوەبردن و فەرمانداری ئەو دەسەڵاتە هێنایە دەرەوە، جۆرێک لە خۆبەرێوەبەری لەنێو بیچمی حکومەتی هەرێمی کوردستانیان دامەزراند. یەکەم هەنگاوی خەڵکی کوردەواری گەرانەوەبوو بۆ گوندەکانی کوردستان و هەوڵی ئاوەدانکردنەوەی لادێ رووخاوەکان درا، بەڵام پرۆسەی ئاوەدانکردنەوەی لادێکان بەو سانایە نەهاتەوە جێگەی خۆی و گوندەکانی کوردەواری لەباشووری کوردستان وەک جاران ئاوەدان نەبوونەوە لەبەر زۆر هۆکار کە دیارترینیان ئەم خالانەبوون:

١– بارودۆخی ئابووری کوردەواری لە دۆخێکی خراپدا بوو، گەمارۆی ئابووری لەلایەکەوە خرابووە سەر وڵاتی عێراق و عێراقیش بۆخۆی لەکاردانەوەی بۆ ئەو راپەرینەی کورد دژی ئەو

دەسەلاتەی عێراق ئەویش دووبارە گەمارۆیەکی تری خستبوە سەرو دۆخی ئابووری تەواو پەرێشان کردبوو.

٢- حکومەتی عێراقی پێشتر تەنها بە کاولکردنی لادێکان و روخاندنی ماڵ و کەوێڵ و مزگەوتەکان وازی نەهێنابوو بەڵکو بۆ رێگری لەوەو سوود وەرنەگرتنی پێشمەرگە لەهەر بن پاسارێک یان شوێنێک کەخۆی تیا قایم بکات هاتبوو تەنی بووی بە مین و تەقەمەنی جۆراو جۆر، کە بەهەر نزیککەوتنەوەیەک رەتڵێ مین دەتەقیەوەو قوربانی دەخستەوە. بۆیە زۆرێک لەو گوندانە ئاوەدانکردنەوەیان گەلێ قورس بووبوو، بەوەی کە بەو مین و تەقەمەنی چێنراوانەی دەوریان و ئەوانەی لەپاوەن و باخ و شوێنە گشتیەکانی گوندا هەزاران خەڵک بوونە قوربانی و هەزاران کەس گیانیان لەدەستدا، بێجگە لەوەی دەیان هەزارکەسیش کەمئەندام کەوتن بەوهۆیەوە.

٣- ئەوانەی دەگەرانەوە بۆ گوند باری ژیانیان گەلێ قورس دەبوو، بەهۆی کەمی و خراپی رێگەوبان و دوورەدەستییان لە خزمەتگواریەکانی وەک نەخۆشخانەو خوێندنگەو زانکۆو و کۆمەڵی شتی تر.

٤- ئەو وابەستەیەی کە دەسەڵاتی کوردی بۆ کوردەواری دروستی کرد لەرێگەی کۆمپانیا ئەهلی و بازرگانیە دەرەکی و هەرێمیەکان لەرێگەی کۆمەڵێ کەسی بازرگانی نێو پارت و گروپی کوردەواری، وایکرد کە کۆمەڵگەی کوردی ببێتە بازارێک بۆ بەرهەمە دەرەکیەکان و بەرهەمی گوندی کوردەواری بەتەواوی بێ ئەرزش وبایەخ بکرێت و مەجبوور بەوازهێنان لێی رازی بێت.

٥- بێ پلانی ستراتیژی دەسەڵاتی کوردی، بەتایبەتی لەپرسی کۆکردنەوەی نزیکەی نیوەی کوردەواری لە نێو چوارچێوەی بێکاری رووپۆشدا و دامەزراندنی سەدان هەزاران کەس لەنێو دەزگاکاندا، بەجۆرێک وەکو نوکتە لەکوردەواریدا باس بکرێت بەوەی (١١مجیوەر بۆ یەک مزگەوتی گوند دابمەزرێنێنت!!)، کە بەم رێگەیەش وەک جارانی سەردەمی بەعس دووبارە دەستی کاروبەرهەمی گوندەکان لەپەلوپۆ بخرێت.

٦- زۆرکردنی موغرەیات و کۆکردنەوەی خەڵکی لەناو شارەکانی هەولێرو سلێمانی و دهۆک وشارو شارۆچەکەکانی تر لەسەرحیسابی گوندو خەڵکی گوندەکان، پەرەدان بەشار بەشێوەیەکی ئاسۆیی و نارێکخراو بە شێوازێک لەدەورو بەری ئەم شارانەدا زەویە کشتوکاڵی و دارستان وباخداریەکان چ بەسوتاندن بێت چ بەوشککردن بێت چ بەکرین و بەموساتەحەکردنیان بێت داگیرکران لەلایەن بازرگان و سەرمایەدارەکانەوە کرانە کۆمەڵگەی

قیست و قەرزو بەناوی دروستکردنی کۆمەڵگەو گوندی هاوچەرخ و بەناوی گوندی ئەڵمانی و گوندی ئیتالی و گۆیژە سیتی و قەیوان سیتی و...هتد

٧- گرنگی دان بەکۆمپانیاکانی بازرگانی کاڵاوشمەک هێنی دەرەکی و پڕکردنی تیڤی ورادیۆ و ڕۆژنامەو گۆڤارەکان بە ریکلامە دەنگی ورەنگی و وێنەییەکان بۆ برەودان بەکارەکانیان و برەودان و رازاندنەوەی کاڵای بیانی بۆ پرفرۆشی و بەبەهاکردنیو لەخشتەبردنی خەڵکانی کوردەواری بۆ بەردەوامی و قەبەکردنیان و پوکاندنەوەی دەستی کارو پەککخستن وبەرکەنارکردنی بەرهەمی ناوخۆو هتد..

کەئەمەش وای لێ هات هەر لەخەیارو بیبەرو تەماتەوە بیگرە هەتا هەرخۆراک و شمەک و کاڵایەکی گەورەتر هەمووی لەدەرەوە بهێنرێت و شتی ناوخۆ بێبەها بکرێت و دەستی کاری ناوخۆ شلۆل و گۆج بکرێت!.

ئوردوگای زۆرەملێ و گوندی هاوچەرخ لەدیدی تیۆریاکەی میشێل فۆگۆوە

لە روانگەی فۆکۆوە هەمیشە لەنێوان دەسەڵات و مەعریفەدا تێکەڵ بوونێك ئامادەیە، لە تەواوکاری نێوان کۆنترۆلی جەستەو کۆنترۆڵی شوێندا،! ئەوەش لە رێگەی ئامرازەکانی چاودێریکردنەوە. ئەو پێی وایە کە جیاوازیەکی ئەوتۆ لەنێوان زیندانەکان و کارگەکان و نەخۆشخانەکاندا نیە، کە ئێمەش پێمان وایە ئەو سیستمە چاودێریەی کەلە ئوردوگاو شوێنی ئوردوگادا بوونی هەبوو وە ئێستەش ئەو سیستمە بەناو سکویریتی و ئاسایشیەی لە گوندە هاوچەرخەکاندا بوونی هەیە. ئەو بەناو سیتی و شارە باڵەخانەیانەی کە درووستکراون و چینێکی دیاریکراو نیشتەجێن تیایاندا، بەجۆرێ لەجۆرەکان زیندانێکی موحتەرەمانەو تۆخبوونەوەی هێزو دەسەڵاتە بەسەریاندا.

بۆ گەرانەوە بۆ کرۆکی ئەم دیدو تیروانینەی فۆکۆ(دەسەڵات) دەبێت لەوێوە تەماشە بکەین کەفۆکۆ بایەخی بە شیکاری هێز داوە وەک دیاردەیەک بە شێوە جیاوازە مێژووییەکانی و نوێکانیەوە، وەک چۆن لەوێدا سوورە لەسەر چۆنیەتی سەرهەڵدانی و پاشان گەشەکردنی ئەو دەسەڵاتە پێشینەیە، پاشان لەنێو ئەو تیۆریایەدا سێ جۆر لەدەسەڵات دەکات: دەسەڵاتی تەمێکارانەو و(دەسەڵاتی سیادی و سەرکردایەتیانە) و دەسەڵاتی بایەلۆژیانە–الحیوی) .

کتێبی (چاودێری و سزا) میشێل فۆکۆ لەساڵی ١٩٧٥ نوسیویەتی، پاشان لەساڵی ١٩٧٧ وەرگێراوەتە سەرزمانی ئینگلیزی بەناوی (Discipline and Punish.) ئەم کتێبە باس لە میکانیزم و ئامرازە کۆمەڵایەتیەکان دەکات کەزۆرجار خۆیان لەرۆڵی سزا و لەناو سیستمێکی سزایانەی مەترسیداردا دەبیننەوە لەم سەردەمەدا. فۆکۆ باس لەدوو تەرزو شێوازی سزادان دەکات ئەوانیش:

١- سزای پاشایانە: کەخۆی لەسەرکوتکردنی جەماوەردا دەبینێتەوە لە ڕێگەی جێبەجێکرنی سزاکانی وەک لەسێدارەدان و سزادان و ئەشکەنجەی قورسی ئاشکرای وەحشیگەرانە.
٢- سزای تەمێکەرانە (ئەدەبدان): ئەوەی فۆکۆ باسی لێوەدەکات کەلە ڕێگەی سیستمەوە لەم سەرەمەدا پراکتیزە دەکرێ نمونەی لەوانەش: بەناوی چارەسەری دەروونی و کۆنترۆڵی ئاینی و کۆنترۆلی زیندانەکان و نموونەی تریش.. لەسەر خویندکارو و نەخۆش و زیندانی وهتد (https://ar.wikipedia.org/wiki

لەو کتێبەی (چاودێری و سزا) فۆکۆ باس لە دەسەڵاتی تەمێکەرانە دەکات و چۆن لەسەرجەستەکان بەکار دەبرێت، پێی وایە کە تاکەکان هەم لەلایەک ئامانجی دەسەڵاتن و لەلایەکی تریشەوە ئامرازی دەسەڵاتن. فۆکۆ چەمکی دەسەڵاتی بایەلۆژی بەکارهێناوە و پەرەی پێداوە لە ستراتیژیەت و میکانیزمە بەکاربراوەکان لەلایەن سیستمەکانی دەسەڵات بۆ کۆنترۆڵی ژیانی مرۆیی. (https://genderiyya.xyz/wiki.)

فۆکۆ بە گەڕانەوە بۆ ئایدیاکانی جێرمی بێنسام سەبارەت بەدروستکردن و دیزاینی (پانەپتیکەن(Panopticon) چاودێری زیندانی یان زیندانی بازنەیی) باس لەوە دەکات کە چۆن کۆمەڵگە نوێ و مۆدێرنەکان لەژێر چاودێری چڕی دەسەلاتدان و یەکێک لەو نمونانەی ئەو کاری لەسەر کردوە دروستکردنی زیندانی بازنەیی، بەشێوەیەک زیندانێکی گەورەیی خڕ دروستکراوە و لەچواردەوری ئەو زیندانە ژوور یان قوللەی چاودێرکردن (surveillance) دروستکراون هەتا پاسەوانەکانی زیندان بەباشی ئاگایان لە بچوکترین جموجوڵی زیندانیەکان بێت.(عەلی زەڵمی: ئەنفالێکی نەناسراو).

لەبنچینەدا بێنسام پانەپتیکۆن وا وەصف ئەکات کە ڕێگەیەکی نوێیە بۆ گەیشتن یان دەستخستنی هێزی عەقڵە بەسەرعەقڵەوە، پاشتریش ئەم بیری پانەپتیکۆن – وەک هێمایەک بۆ هێزی نەبینراوو شاراوە- بیرمەندانی وەک فۆکۆو نعوم چۆمسکی و جۆرج ئۆرویڵ بەکاریان بردو پەرەیان پێداوە.

فۆکۆ لەو لێکۆڵینەوەی بەراودکاریانەی سەبارەت بەکۆمەڵگەی نوێ هەیەتی و لەنێوان پانەپیتکۆکەی بێنسام کە بۆ بینایەکی زیندان کردویەتی، سەرنج دەخاتە سەر ئەو دۆخەی کەلە زیندانێکدا تاکە پاسەوانێک دەتوانێت چاودێری ژمارەیەکی زۆری زیندانیەکان بکات بێ ئەوەی ببیبنن. گەر لەم تێروانینەوە لاکردنەوەیەکمان بۆئوردوگاکانی بەعس و ئەم سیتیە هاوچەرخانەی کوردەواری بکەیت هەمان تاس و حەمامیان بەسەردا دەسەپێت.

پۆڵ باران و گوندی هاوچەرخی دوای راپەرین

(پۆڵ بارانPaul Baran ١٩٢٩-٢٠١١)، بەیەکەم تیۆریستی پاشکۆیی ئابووری و دواکەوتنی ئابووری لە ئابووری ئمارکسی ئەمریکی هەژمار دەکرێ کە کەپێی وایە پاشکەوتن و پاشکۆیی ئابووری دەرەنجامی سەرمایەداریە، بەرهەمی تەرزەکانی بەرهەمهێنانی پێش سەرمایەداری نیە کە هەژموونی خۆی سەپاند بەسەر دەولەتە دواکەوتوەکاندا. قەبەبوونی سەرمایەداری لە روانگەی (پۆل باران)ەوە وایکردوە کەجیهان بەسەردوو دونیادا دابەش ببێت، ئەوانیش دونیای سەرمایەداری و پێشکەوتووی رۆژئاواو وڵاتانی سەرمایەداری دواکەوتووی پاشکۆی ئەوان. کارلێکی نێوان ئەم دوانە لە سەر سێ ئاستە ئەوانیش (بازرگانی و بزاوتی زیادەبەرهەم وهەژموونی سیاسی)(https://almerja.com/reading)

ئەو وای دەبینێ کە بزاوت و جووڵەی بازرگانی بەنیسبەت دەوڵەتانی پێشکەوتووەوە دەستخستنی سەرچاوەی هەرزان و بەلاشی مادده سەرەتاییەکانە، کە دەبێتە هۆی خستنەوەی ئەو کێبەرکێیەی لەناردنەدەرەوەی بەرهەمەپیشەسازیەکان، لەدەوڵەتانی پێشکەوتوەوە بۆ وڵاتە دواکەوتوەکان و دواجار بەرگیردەبێت لەبەردەم گەشەکردنی پیشەسازی لەدەوڵەتانی دواکەوتوو. هەروەها دەبێتە هۆکاری جووڵە لەزیادەبەرهەم کەشێوەی قازانجی گوازراوە بۆ وڵاتانی پێشکەوتوو لەپاڵیشیدا بێبەشبوونی دەوڵەتانی دواکەوتوو، بۆیە بەردەوام ئەو دەوڵەتە دواکەوتووانە دەکەنە بازارێکی باش و پشتگیریان دەکەن و وڵاتەکەیان دەکەنە شوێنگەی وەبەرهێنانی بیانی و بەربەستێکیش لەبەرهەمی ناوخۆو گەشەی هەر هەنگاوێکی پیشەیی و بەرهەمی لۆکاڵی.

بەو پێیەی کە گوندەکانی کوردستان بنەماو بڕبڕەی پشتی ئابووری نیشتمانی بوون، بەڵام راگواستن ئەوبنەمایەی شێواند، هەر لەم تێگەیشتنەوە دەگەینە ئەو راستیەی کە کوردستان چۆن وازی لە بنەما ئابوریە راستەقینەکەی هێناوەو کراوەتە شوێنگەی وەبەرهێنانی کۆمپانیا بیانی و وڵاتانی سەردەستی چواردەور، لەوێوە چۆن قورگی بەرهەمهێنی کوردەواریان گرتووەو ناهێڵن بەرهەمێکی لۆکالی تەنانەت کارگەیەکی بۆ درووست بکرێت! چۆن راگەیاندنەکانی بینی و بیسەری بوونەتە دەمو زاری پرهاوار بۆ فرۆشتن و بەبایەخ پیشاندانی کاڵای بیانی..کەهیچ رەواجێک بۆ بەرهەمی لۆکاڵی نەهێشتوەتەوەو لەولاشەوە چۆن حکوومەتی کوردەواری دەستی کارو بەرهەمی کوردەواری بەتایبەت گوندەکانی بری بە دامەزراندن و راکێشانیان بۆ ناو سیتی و قەراخ شارەکان، وەک چۆن رژێمی بەعس بەراگواستنی گوندەکان وەهای کرد کوردەواری لە خەڵکێکی بەرهەمهێن خود ژێنی ژیان بەرهەمهێنەری خود کەفایی، گۆری بۆ بازارێک و تاکی کردە بەرخۆرێکی بەرهەمی بیانی.

ئیمرۆش بەم گوندە مۆدێرن درووستکردنانە بەهەمان دەردی سالانی پێشتر برایەوە، ئەو تەمەڵی و تەوەزەلی و هەموو کەس داوای ئاغاییکردنەو راکردن بۆ بێکاری رووپۆشراوو چۆڵکردنی گوندەکان و قەرەباڵغکردنی شارەکان وگوندە مۆدێرنەکان کە هەمووی لە خزمەتی کۆمەڵێ پرۆژەی دەوڵەمەندو کۆمپانیای دژ بەکەلتور دایە، خستنە ڕووی بارودۆخی ئیمرۆی گوندەکانی کوردەواری، بەراووردکردنی زانستیانەی ئەو گوندە نوێیانەی ئیمرۆ لە شارەکان دەکرێنەوەو پڕدەکرێن لە خەڵکی، لەگەڵ ئەو ئوردووگا زۆرە ملێیانەی کە حکومەتی بەعس دەیکردن ، زیانی هاوشێوەی ئەم گوندو بەناو سیتیەکانی ئیمرۆی شارەکانی سلێمانی و هەولێرو دهۆك بێ جیاوازی لەگەڵ ئوردوگاکانی نەصرو باریکەو سیروان و بازیان و پیرەمەگروون و تۆبزاواو خەبات و شاوەیس و خورمال و جدیدەو هتد لەوەی کە فاکتەری چۆڵکردنی گوندەکان و کۆکردنەوەی دەستی کارن لەناو شارو خەریککردنیان بە بێکاری ڕوپۆشکراوو کردنە بازاڕی شارو کۆمەڵگەکان و ئوردوگاکان بۆ بەرهەمی دەرەوەو ساغکردنەوەی بەرهەمی دەرەوەو کردنە شوشەی خەیارو ترۆزی و هێلکەو شیرو پەتاتەو هەموو جۆرە میوەز سەوزەکان ....هتد بۆ ئەم کۆمەڵگایانەو ووشککردنی دەستی بەرهەمهێن ، و تەمەڵ و تەوەزەل کردنی تاکەکانی کوردەواری نێو ئەم کۆمەڵگانە و تەڵقینکردنیان بە کەلتووری بیانی و دانیشاندنی مناڵ و گەنج و پیاوانی دوارۆژی ئەم میللەتە لەبەردەمێ ئایپاد و فەیسبووك و ئەڵقە بیانی ونامۆکان بەکوردەواری و لەپاڵیشیدا تەمەڵ کردنیان وبچڕاندنیان بەکۆمەڵی نەریت و کەلتووری کوردەواری کە بە دوورکەوتنەوەیان لە گوند هەمووی وون دەبن.

بۆیە ئەو قەیرانە بەهایی و کەلتووریەی کە لەنێو ئوردوگا زۆرەملێکاندا کە جاران تاکی کوردەواری تووشی دەبوو، ئێستەش لەم گوندە مۆدێرنانەو کۆمەڵگە شووقەییانەدا تووشی دەبێت لەوانە " گرفتی زمان و نامۆیی لە کەلتووری راستەقینەی کوردەواری و دەرکەوتنی زیاتری دیاردەکانی تەلاق و پشێوی خێزانی و گرفتی کۆمەلایەتی و کەڵەکەبوونی زیاتری خەڵك وقەرەباڵغی زیاتر لەچاو ژیانی پێشووتری و کەمبوونەوەی گیانی هاوکاریو نەمانی هامووشەو کەنارکەوتنی بەها ئەرێنیەکان و گۆڕانی تاکی کوردەواری لە کەسی بەرهەمهێنەری سەربەرزی ماندوی لەشساغی قەدباریکەوە بۆ کەسێکی بەکاربەری تەمەڵی قەڵەوی ورگنی بە حەب و دەرمانی زەخت و شەکرە وە بڕی و هتد.کە هەردەم بەتەمای هاتنی سەری مانگە تاوەکو مانگانەی بۆ بێت وەریبگرێت" پێدەچێت جیاوازی و باشی ئوردوگا زۆرەملێکان لەمانە زیاتر بێت لەوەی کە بە بەلاش و بێ پارە دەست دەکەوتن و قەرزداری قیست وچەند ساڵەی کۆمپانیاکان نەدەبوون ، پێیان نەدەوترا کۆمەڵگەی قیست و قەرزی ..سیتی" لەهەمان

كاتدا له ئوردوگا زۆره ملێکاندا، تاکی کوردی خۆشەویستی بۆ زێدو ناوچەکەی و گیانی نیشتمان پەروەری و کوردایەتی پەرە پێدەداو بە دزیەوە یان بە خۆزگەو خەونیش بوایە بەینجارێ سەردانی گوندو ناوچەکانی خۆی دەکردەوە و بە ئاوات و خەونێکەوە منالەکانی فێردەکرد کە ئەگەر مردیش توانایان هەبوو بۆ جارێکیش سەری روەو زێدەکەی خۆی ببەن پاشان بینێژن .(ئیبراهیم حاجی زەلمی،٢٠٢٠: ٢٢٣)

تەوەری سێیەم: لایەنی مەیدانی

کۆمەڵگەی توێژینەوەو سامپڵی توێژینەوە: لە دیاریکردنی کۆمەڵگەی توێژینەوەدا ئەگەر قەبارەی کۆمەڵگە گەورەبوو، دەکرێت نموونەیەك لە کۆمەڵگەی توێژینەوەکە وەربگیرێت، بەومەرجەی توانای نوێنەرایەتی کۆمەڵگەی توێژینەوەکەی هەبێت، کە کۆمەڵگەی توێژینەوەکەمان بریتی بو لە (پارێزگای هەڵەبجە، ئەو گوندانەی کە لەساڵەکانی ١٩٧٨دوچاری راگواستن هاتن). لێرەوە توێژەر بەباشی زانیوە ٤گوندی هەورامان وەک سامپل وەربگرێت. لەوێشدا ئەو کەسانە هەڵبژێرێت کە توێژینەوەکە پێویستینی، کە توێژەر سامپڵی بە شێوەی مەبەستدار (عینە القصدیە) کە (٢) لەرەگەزی مێ و (٢) لە رەگەزی نێری هەڵبژاردووە. سەرەتا بەشێوەی هەرەمەکی ٤گوند هەڵبژێران، دواتر توێژەر بە شێوەی مەبەستدار نموونەکەی لە کەسانی بەتەمەن، کە ژیانی سەردەمی پێش راگواستن و سەردەمی دوای راپەڕین و ئاوەدانکردنەوەی گوندەکانیان بینیبێت، کە ژمارەیان ٤کەس بوو، دیاریکرد لە هەر گوندێک ١کەس. جیاوازی ئەم نموونەیەش لە نموونە وەرگرتنەکانی تری چۆنایەتی توێژینەوە ئەوەیە کەپشتی بە ئەزموون و تەمەن و پیشەی تاکەکەسی لێتوێژراو دەبەست، بە ئامانجی خوێندنەوەیەکی قووڵترو دەرکەوتەبوونی زیاتری لایەنەکانی دیاردەکە..

کۆکردنەوەی داتاو زانیاریەکان

بەمەبەستی کۆکردنەوەی داتا لەسەر دیاردەی (کاڵبوونەوەو پەراوێزکەوتنی کەلتووری رەسەنی کوردی و یان شۆرینەوەی کەلتووری کوردەواری بە هۆکاری سیاسەتی راگواستنی گوندەکان)) توێژەر زیاتر ئامرازی چاوپێکەوتنی بەکارهێناوە، دیارە چاوپێکەوتن وەك چەمك، یەکێکە لە چەمکە باوو زۆر بەکاربراوەکانی بواری زانستە مرۆییەکان، کە زۆرترین شوێنگە لە نێو میتۆد و ئامرازو بابەتە کۆمەڵایەتیەکان داگیردەکات. لەگەڵ ئەوەشدا واتاو پێناسی تا بە ئەمرۆش هەر بەردەوام لە فراوان بوون دایە. بەڵام بە شێوەیەکی گشتی چاوپێکەوتن بریتیە لە ئاخاوتنێکی راستەوخۆ لە نێوان توێژەرو لێتوێژراوبەمەبەستی کۆکردنەوەی زانیاری گرنگ لەسەربابەتی توێژینەوەکەو دەستنیشانکردن و ئاراستەکردن ودواتر چارەسەرکردن (علی معمر عبدالمؤمن،٢٠٠٨،١٣٢) لەم توێژینەوەیەدا چاوپێکەوتنی بەکارهاتوو زیاتر چاوپێکەوتنی

نیمچە ڕێکخراوبووە، کەکۆمەڵێك پرسیار دیاریکراون بەڵام بوارێکی کراوە بۆ پرسیاری تر هەبووە، بۆتوێژەر کەدەستکراوەی بکات کە لەگەڵ ئاراستەکردنی پرسیارلە لێتوێژراو و وەڵامدانەوەی، پرسیاری نوێ وپێویست لەسەر هەمان بابەت بخاتە ڕوو(معن خليل عمر:٢٠٠٤،١٢١). ئەوەش لە پێناو دەسکەوتنی زانیاری زیاتروەدرخستنی راستیەکان.

خستنەڕووی زانیاری و شیکاری داتاکان

لەم بەشدا توێژەر ئەو زانیاری و داتایانەی لە ڕێگەی ئەو چاوپێکەوتنە نیمچەڕێکخراوە یەدا و لە نموونەی توێژینەوەکەی دەستیکەوتوون، بیانخاتە ڕوو دواجار گفتوگۆیەکیان لەبارەوە بخاتە بەرچاو.

لێرەدا ئەو زانیاری وداتایانەی دەسکەوتوون بە چەند خاڵێك دەخرێنە ڕوو بە شێوەی بەراورد لەنێوان رەگەزە کەلتووریە رەسەنەکانی کورد لەگوندەکانی هەوراماندا و پاشان ئەو گۆرانکاریانەی بەسەر ڕەگەزە کەلتووریەکاندا هاتووەو بە ئەنجامدانی پرۆسەی راگواستنی خەڵکی گوندەکان و(١٩٧٨زایینی) نیشتەجێکردنیان لە ئوردوگا زۆرەملێکاندا (١٩٧٨ بۆ ١٩٩١) و دواتر ئاوەدانکردنەوەی گوندەکانی هەورامان سەرلەنوێ(١٩٩١).

یەکەم: دەرکەوتە گۆڕانیە کەلتووری و ژیاریەکانی پرۆسەی راگواستن لەسەر کەلتوری کوردەواری:

ئاشکرایە لەپرۆسەی راگواستنی گوندەکان و داگرتنی بەزۆرەملیی دانیشتوانەکەی بۆ ناو ئوردوگا زۆرەملێکان دەیان دەرکەوتەی کۆمەڵایەتی و کەلتووری و گوزەرانی جۆراو جۆر هاتنە ئارا، ژیان لە گوند و گوزەران لە ئوردوگا زۆرەملێکاندا بۆخۆی دووپێکهاتەی ژیانی و گوزەرانی جیاوازییان هەبوە، ئەمیان لەنێو فەنتازیای سروشتدا ژیان و ئازادی و ئیرادەو بوونی لێدەرکەوتە دەبوو، هەرچی لەئوردوگایە تەنیا گوزەران و دابەزینە نێو ژیانی ملکەچی و زاق بوونەوەی دەسەڵات و هێزو هەیمەنەی ئایدیۆلۆژیاو تەقینەوەی پەیوەندی نەرێنی تیا دەبوە دیاردە.

دەکرێت هەموو کۆمەڵگەیەک بۆ ئەوەی هەبێت پێویستە ئاڵو گۆڕ لەنێوان سروشتە ناوەکی و دەرەکیەکەیدا هەبێت، بەمانا لەنێوان مرۆڤ و ژینگەکەی، (ژینگە بەمانا فراوانەکەی)کە هەندێ جار پێیدەوترێت جیهانی بچووك و ئەوی تریش جیهانی گەورە، لەسەر ئەو بنەمایە ئەو ئاڵو گۆرە لەنێوان سروشتی ناوەوەو سروشتی دەرەوە هەیە، دەبێتە ئەو وێنەیە ژیاریەی کەهەر کۆمەڵگەیەک هەیەتی و دەبێتە بەشێک لەخەصڵەتی کەسێتی تاکەکانیان بەشداردەبێت لە جیهانبییان. لەوێوە پەیوەندیە ئینسانی و ژیاری و جۆراو جۆریەکانیان و ئاستی ژیان یان بەرێکردنی گوزەران دیاریدەکرێت.

كە ئێمە لێرەدا هەندێکیان دەخەینە بەرچاوو باس :

سەرچاوەی ئاو..

لەگوندا سەرچاوەی ئاوی گوندەکانی کوردستان، کراوەوخاوەنداری گشتی بوو، کارێزو کانی و رووبارەکان بوون، چونکە چەمکی ئاوەدانی لە زمانی کوردی و کەلتووری کوردەواریدا، بە بوونی سەرچاوەی ئاوو گردبوونەوەی خەڵکان لەچواردەوری بەشێوەی نیشتەجێبوون هاتبوو. ئەم کانی و سەرچاوە ئاویەی گوند و سەردانی تاکەکانی گوند بۆ سود وەرگرتن لێی وەک سەرچاوەی ئاوی خواردنەوەو تەواوی پێداویستیەکانی تری ژیان وگوزەرانیان، بەدەر لەوەی کە شێوازی پێکهاتەو مەبەست و جۆری بەکاربردن و ئەو ئیستاتیکیەی کانی کەهەیبوو لەگوندا وەک دەزگایەکی کۆمەڵایەتی و بەهایی لێکردبوو ،کە باس لە کانی و مزگەوت بەنموونە وەردەگریین.

أ- کانی ژنان..شوێنی لێهەڵگرتنی ئاو بۆ خواردنی ماڵەکان

کانی: واتە سەرچاوەیەکی ئاوی بەگشتی کراو، کە خاوەندارێتی بۆ هەموان بوو، بونیادێکی گرنگی کەلتووری و کۆمەڵایەتی بەناوی کانی لە هەموو گوندێک بوونی هەبوو، بۆ پێداویستیەکانی و شوێنی لێهەڵگرتنی ئاو بۆ خواردنی هەموو ماڵەکان، کە رەگەزی مێ زیاتر : لە ئاوخواردن و خۆ خاڵیکردنەوەو خۆشتن و جل شوشتن وکەلوپەل شوشتن و کۆبوونەوەو شوێنی گفتوگۆی ژنان و کچان و یەک دونیا مانای کۆمەڵایەتی و کەلتووری..بەکاری دەبرد. **نموونەی یەکەم و دووەمی سامپڵ کەرەگەزی (مێ) بوون،** باسیان لەوەکردووە کە (لەگوندەکانی ئەواندا سەرچاوەی خواردنەوەی ئاوی گوندیان زیاترکانی بووە، لە سەرچاوەی کانیەکەوە جۆرێك لە دیوارو حەوزو شوێنی رێکخراو لە پێویستیەکانی کانی ژنانی ئەوکاتە بۆ تەرتیب دەکرا، ئاویش بە شێوەی لێوەرگرتن بە سەتڵ و گۆزە و کونەو تەنەکەو قازان و قازانچە... سودیان لە ئاوی کانی وەرگرتوەو ئاویان لەکانیەوە بردوەتەوە بۆ ماڵەوە، لەماڵیشدا بەدەر لە پێویستی ئاو بۆ خواردنەوە ئەوا مریشك و بەرخ و گوێرەکەو هێسرو مانگاو ئاژەلە وردەی وەك مەرو بزن و کارو بەرخ و ئەمانە سوودیان لێوەرگرتووە، بۆچێشت لێنان و بۆ مەشکە ژەنین و سواغدان و بۆ سوکە کاری وەك جلشۆرینی مناڵ و مناڵ شۆرین و چەن شتی تر.. **نموونەی دووەم زیاتر لەوەی باسکردو** گوتی: دیارە کانی شوێنی یەکتربینی ژنان و گۆرینەوەی رازونیازو هەواڵزانینی یەکترو ئاگاداربوون لە رووداوە جیاو بۆنەو بابەتەکان بوو، یانی لەکانی بەدەرلەوەی شوینی قاڵی (فەرش) شۆرین و جل شۆرین و مووریسو پێستەو خوری شۆرین بوو لەهەمانکاتدا شوێنی شۆرینەوەی گەنم و نیسك و نۆك و ئەو دانەویلانەی کەپێویست بوو بشۆرینەوە پێش کوڵاندنیان، پاشان شوینی شۆرینی خۆو

دەستتونێژهەلگرتن بوو، پاشان ڕێگەکەی دەبوویە شوێنی خۆنمایشکردنی کچان و ژنان، بۆهەندێ کەسیش دەبووە جێژوانگەی دڵداری.).

دەبینین کانی دەزگایەکی گرنگی کۆمەڵایەتی و پێویستیەکی سەرەکی ژیانی گوند بووە، دەزگایەك دەیان شاعیرو دەیان بەیت و بالۆری نێو ئەدەب و فۆلکلۆری کوردەواری باسیان لێوە کردووە، پاشان سەرچاوەیەکی ئاوی کراوەو سروشتی بوەو و سەرچاوەی ئیلهامی عیشق و ژیان و خۆشەویستی و تایبەتمەندی بووە بۆ تاکەکانی گوند، تاکی گوندو تیایدا هەست بە ئازادی خۆی و خاوەن بوونی و بەموڵکیەتبوونی گشتی و نەبوونی دسەڵاتێک بۆ کۆنترۆڵی کردووە. زۆرجار سەرچاوەی ئاوەکە مزگەوتەکەو کانیەکەی لەنزیک یەکتر کۆکردوەتەوە لەپشتی یەکترەوە بوون بەڵام ڕێگەی چوونە ژووریان ڕووگە جیاوازبووە.

نموونەی یەکەم و دووەمی سامپڵ : هەر هاتینە ئوردوگا ئەم کانیە کانی و شتەکانی پێجرانەوە مەگەر لەناو بەیتو گۆرانیدا و شتی تر جێگەی گرتنەوە، یانی بیری ئەرکەوازی بوو سەرەتا پاشان ئاویان بەبۆری بۆ راکیشاین..

(واتە لە ئوردوگای زۆرەملێدا ئەم سەرچاوە ئاویە دەخرێتە نێو سیستمێکی دەزگایی فەرمی، داخراووو داپۆشراوی لوولە کەشی کۆنترۆلیەوە، کە یەک کەس دەتوانێت یان دەزگاکەیەتی دیاری دەکات (کەی و چۆن وچەند ماڵەکان و خانەوادەکان ئاویان هەبێت و بیاندرێتێ!! ، دەبێ هەموویان پابەندی بن). دەزگای کۆمەڵایەتی وکەلتووری کانی و ناوی کانی و هاورێی کانی و ڕیگەی کانی و ئیستاتیکای کانی و ئاوی کانی و یەک دونیای ژیان و واتای پشت کانی وون دەبن! وەك نموونەی یەکەم و دووەم باسی لێوەدەکەن (لە ئوردوگا سەرەتا بووە ئاوی بیر هەر چەند گەرەکێك بیرێکیان بۆ لێدابوون دەچووین بەتەنەکەو سەتڵ ئاومان لێدەهێنا تابەتەواوی لوولەکەشی کراو ئاوی بەلووعە هێنرایە نێو هەمووماڵێکەوە، ئیتر لەجیاتی کانی؛ فەرمانگەو دائیرەی ئاو، پسولەی پارەی ئاو، سەعات و پێوەری ئاوو، کارمەندی ئاو ، سەرەی ئاو، بەلوعەی ئاو ، تەنکی ئاو، مەسینەی ئاوو، سوراحی ئاو، پەرداخی ئاو....هتد دێنە جێگە.))

نموونەی یەکەم و دووەمی سامپڵ: پاش گەرانەوەی خەلك و دووبارە ئاوەدانکردنەوەی گوندەکان ئیتر ئەوە چەند ساڵیشە هاتووینەتەوە نزیکەی سی ساڵە، ئەوەی ماناو کاری کانی هەبوو هیچ نەماوەو شۆڕاوەتەوە، چونکە پاش دووسێ ساڵ و لەکاتی ئاوەدان بوونەوەی گوند لەلایەن دەزگاخێرخوازیەکان و میریەوە ئاوی گوند کراوە بەلووله کەشی و ئاولەرێگەی بۆریەوە دێتە ماڵ و لە ژێر کۆنترۆڵ و چاودێری دەزگایەکی فەرمی میریدایە، کەسانی نێو ئەو دەزگایە سەرپەرشتی دەکەن.

نموونەی سێیەم و چوارەم لەمبارەوە بەوپێیەی کە رەگەزی نێر بوون لەسەر سەرچاوەی ئاو وبەم شێوەیە هاتنەگۆ: دیارە سەرچاوەی ئاوی گوند کانیەکان بوون، یەکێکیان تایبەت دەکرا بە پیاوان، بەتایبەتی ئەوەیان کە لەچەقی گوندا بووایە، یان هەرلەو کانیە بەجۆگەیەك کە لێی هەڵدەگیرا لە دیوێکی حەوزو شتی تایبەتی لێدەکرا بە کانی ژنان و خۆیشی حەوزو بەردەنوێژو پاشان مزگەوتی لەپەنا دروستدەکراو هەر لەنزیکیشەوە شوێنی (قومە و ئاودانی ئاژەڵەکانی گوندی) لێدرووستدەکرا.ئەوەشی دەمایەوە لێی باخ و باخات و زەوی پێئاودێر دەکرا.

ب- مزگەوت و حەوزی مزگەوت:

هەرچی سەبارەت بەمزگەوتە **نموونەی سێیەم بوو** بەم شێوەیە لەسەر مزگەوت وەك دەزگایەکی ئاینی و پاشان شوێنگەیەکی پەرستشکردن و کۆبوونەوەی کۆمەلایەتی و ئاینی بەم جۆرە لێیدووا: (هەر لەو ئاوی کانی حەوز درووست دەکرا ئەو حەوزە کەسەرچاوەیەکی ئاویە، پەیوەست دەکرا بە خانوویەکی گەورەوە کەروو بەقیبلە درووست دەکراو پێی دەوترا حەوزو بەردەنوێژەکانی مزگەوت، ئیتر ئەو شوێنە دوکانی لەدەوربوو چاخانەی لەپاڵدابوو شوێنی تەختکراو تایبەتی هەبوو کە چەند سورەچنارو داروتووی گەورەی نێژرابوون بۆ سێبەر شوێنی دانیشتنی کاتی بێئیشی خەڵکی گوند بوو، ئینجا چەند ژووری بچووك درووستکرابوون لەدەوری یەکێکیان بۆ دارو پێویستی گەرمکردنەوەی زستان و یەکێکیان بۆ فەرش و شەخەڵ و شتی مزگەوت بوو، یەکێکیان بۆ مامۆستابوو ناویان دەبرد بەحوجرە بۆ فێرکردنی مناڵ و فەقێ یان کارێکی تایبەتی مامۆستا، ئیتر لەکاتی پێویستدا بەدەر لەبۆنە ئاینیەکانی وەك جومعەو جەژنەکان و یادی مەولوود و هەندیجاریش مارەبرینی ژن و ئەمانە هەندێجاریش بۆچارەسەری کێشەکانو لەکاتی شۆریشدا شوینی خەوتنی پێشمەرگەو کۆبوونەوەی نهێنی پێشمەرگەو خەڵك و شوێنی وتارو هەڵواسینی بەیاناتی سیاسی پێشمەرگە بوو. **نموونەی چوارەم سەرباری وتەکانی نموونەی سێیەم بەم شێوەیە** گوتی: مزگەوت شوێنی مانەوەی رێبواران بو، جاری واهەبووو وەکو خەڵکی گوند میوانمان ئەگەر زۆربوایە دەمانهێنانە ئێرە دەخەوتن، پاشان زۆربەی ماڵەکان ئاودەسیان نەبوو دەهاتن بۆ ئاودەسەکانی مزگەوت. ئینجا هەمووومان وەکو خەڵکی گوند بەرپرسیاربووین لە پرکردنەوەی پێداویستیەکانی مزگەوت و حوجرەو مەلاو خانوو هەرچی تری بەدەر لەوەی کەبە پەرستشمان دەزانی ئەم کارە بەلام زۆر بەدڵسۆزانەوە لەگەل ئەو کانی و حەوزو مزگەوتە دەجووڵاینەوە)

لێرەوە دەبنین مزگەوت لەگونددا دەبووە بونیادی شوێنێکی پەرستشی و کۆبوونەوەی گشتی وکۆمەڵایەتی و ئاینی و مەعریفی . کەبەدەر لەوەی ئاوی ئەو حەوزە مەرجی بونیادی مزگەوتەکەبووە ، لێرەوە هەر ئەو ئاوی حەوزە دەکرایە میکانیزمی پێش مەرجی کاری سەرەکی پەرستش بەمانا شوینی شتن ودەستو دەموچاوو شتن و دەسنویژگرتن و خۆشۆردن و خۆخاڵیکردنەوەو لەهەمانکاتدا شوێنی کۆبونەوەی تایبەت بەمەراسیمی ئاینی و کۆمەلایەتی و گردبونەوەی ئیواران و کاتە فەراغەکان و شوینی وەرگرتنی زانیاریو رینمایی ئاینیی و مەعریفەو فێرکردن و وەک دەزگایەکی هەم پیکەیاندن و پەروەردە و هەمیش هۆکارێکی کۆنترۆلی کۆمەڵایەتی.

نموونەی یەکەم و دووەم رەگەزی مێ بوون لەبارەی مزگەوتەوە گوتیان:(مزگەوت شوێنگەیەکی ئاینی تایبەت بوو بە ئاینی ئیسلامەوە، دەبوو لە خانوەکانی دەوروبەری بەرز ترو گەورە تر بوایا، گوناح بو ماڵێک لەمزگەوت بەرزتربوایە، ئەمجا ژن بۆزۆر شت ئەچوینە مزگەوت : بۆدەرس و بۆ کێشەکان و بۆنەکان و بۆشۆرینی قاڵیەکانی و...ئیتر ماڵی خوابوو پیرۆزبوو. واتە شوێنێك بۆ کۆکردنەوەی مرۆڤە شوێنکەوتوەکانی ئاینی ئیسلام بۆ پەرستشکردن و بۆ بەجێهێنانی فەرزەکانی وەك نوێژو سونەتەکان و دوعاو پارانەوە ئەنجامدان تیایدا و مانەوەو ئیعتیکاف کردن تیایدا).

لە کوردەواریدا مزگەوت تەنها ئەم ئەرکەی نەخستوەتە سەرشان بەواتایەکی تر مزگەوت تەنها شوێنگەی نوێژو پەرستش نەبووە، بەڵکو کۆمەڵێك کارو پرۆژەو بۆنەو مەراسیمی تیا ئەنجامدراوە شوێنگەی پێگەیاندنی پەروەردەیی و زانستی و ئادابی کۆمەڵایەتی بووە، بەتایبەتی لەکوردستانی ئێمەدا مزگەوت خوێندنگەو قوتابخانە بووە بۆ شوێنگەوتوانی ئەوئاینە کەئیسلامە، مزگەوت شوێنگەی حەوانەوەی رێبواران و شوێنگەی داڵدەدانی هەژاران و شوێنگەی چارەسەری دەیان کێشەی کۆمەڵایەتی و شوێنگەی کۆبوونەوەی جەماوەری خەڵك و شوێنگەی بەحێگەیاندنی مەراسیم و نوێکردنەوەی بۆنە کۆمەڵایەتی و تەنانەت هەندێ جار شوێنگەی چارەسەری نەخۆشەکان بووە. ئەم مزگەوتە چ پێکهاتەی و مادیەکەی کەدیوارو پایەو بیناکەیەتی بەماڵی خودا ناسراوەو ناویشی بەناوی گوندەکەوەبووە، بەمانا مزگەوتی فلانەگوند..مەگەر لەشارۆچکەیەکدا کەسێ رۆلی هەبووبێت لە درووستکردن و یاخود ئاوەدانکردنەوەی بەتەلەبەو فەقێو ..هتد ناونرابێ.

پێکهاتەی و شتەکانی ناوەوەی و رێکخستنی کەلوپەل و ریکخراوی بەشەکانی ئەو مزگەوتە ئاماژەیە بۆ توانای ئابووری و سەلیقەی هونەری و پاکوتەمیزی و مزگەوت ویستی خەلکی گوندەکەوە..ئاماژەیەکە بۆ ئاستی رۆشنبیری و هەروەها ئاستی ئابووری و کۆمەلایەتی

و كەلتووری ئەو گوندە. پاشان ناوی مزگەوتەگۆراوە بۆ ئەو ناوی کەسایەتیە،بۆنمونە مزگەوتی خانەقای شێخ عوسمان و مزگەوتی مەلافلان و هتد لەرووی خاوەنداری و سەرپەرشتیەوە مزگەوت لەگوندا هەمووگوند خاوەنی بوون ئەگەر دیندار بوبێ یان نا و کاری بەکاربردن و پرکردنەوەی پیداویستی چ خۆیان و چ مزگەوتەکەش لەسەر هەموان بووە هێمایەک بووە بۆ یەکانگیری خەڵکی گوندو بەدەمەوەبوونی یەکترو دەزگایەک بووە بۆ تێکەڵی و درێژەپێدەری کۆمەڵایەتی سەکۆیەک بووە کەپیاوی ئاین و ریش سپی و دونیا دیدەکان لەوێوە خەڵکیان ئاراستەکردوەو بەها باڵاکان و ریشەکەلتووریە رەسەنەکانی کوردەواری و مەعریفەو ئەزمونیان لەنێو دانەکانی گوندا چاندووە. دیارترینی کەسایەتی نێو ئەم دەزگا (نافەرمی و ئاینی وکۆمەڵایەتی و کەلتووریە) مەلا- پیاوی ئاینی- فەقێ و دەزگا وابەستەکانی وەک حوجرە، مولکی گشتی ونافەرمی بوون و لەلایەن گوندەوە تەغزیەی مادی و خۆراکی و کۆمەلایەتی کراون.

بەراگواستنی خەڵکی گوندە بۆ ئوردوگا زۆرەملێکان ئیتر مزگەوت گۆرانکاری بەسەردێت.**وەك نموونەی سێیەم و چوارەم باسی لێوەدەکەن:** (بەگەیشتنمان بە ئوردوگا تا دووساڵ جا توانیمان مزگەوت درووست بکەین ئەوەش پاش رەزامەندی میری و پاشان دوای درووستکردنی هەرگیز تامی مزگەوتی گوندی نەدەدا چونکە حکومەت بە خواستی خۆی خەڵکی بۆتەعین دەکردو بەخواستی خۆی مەلای دەهێنا کە بچێتە مونەزمەکانی خۆیان (واتە ژێربەژێر بەعسی بوایە!!) تەنانەت لە ناشتنی درەختەکانی ناو مزگەوتە دەخالەت دەکرا دەبوو بە ئاگاداری ئەو کەسانەبوایە کە سەرپەرشتی مزگەوتیان دەکرد (مجیورو بانگبێژو مەلای وتاربێژ!!) ئیتر هەستمان دەکرد ئەم مزگەوتە تەنیا نوێژە فەرزەکانمان لەسەر لادەبا گەرنا هیچ مانایەکی ئەو مزگەوتەی نەما، تەنانەت لە ناونانەکەشی ناوی عەرەبیان دەهێنا ئێمە ناوی مزگەوتەکە بەناوی گوند یان کانیەکەوە بوو، بەڵام لێرە ئێمەخاوەنی ناونانیشی نەبوون نەك خۆی.!)

واتە ئەم دامەزراوەیە(مزگەوت) لەنێو ئوردوگای زۆرەملێدا دەچێتە نێو سیستمێکەوە، کەسیستمێکی فەرمیەو لەچوارچێوەی وەزارەتی ئەوقاف و فەرمانگەیەکیدا کۆنترۆلدەکرێت و کارو ئەرک و شوێن و ئەندام و چۆنیەتی بەکاربردنی ئەم دەزگایە تێکەل بە سیاسەت و ئایدیۆلۆژیاو کاری ئیداری و فەرمی دەکرێت. ئیتر پەیوەندی خەڵک و مەلاو خەلکو گوند و لێک دەپچرێ و ئەم دەزگایە تەنها لەدووتوێی چوارچێوەیەکی مادی و چواردیواریدا شلۆل دەکرێت و ئەو ئەرک و مەهامەی پێشتری لەخۆی و دانەکانی لێوەردەگیرێتەوە بە شێوەیەک ئاراستە دەکرێت کەمیری و ئایدیۆلۆژیای میری پێویستیەتی و گەرەکیەتی. ئیتر ناوی ئەم

مـزگەوتە نـاوی دەبێـت بەنـاوێ کەسـایەتیەکی ئـاینی یـاخود کەسـێکی سیاسـی و یان..هتـد دیـوارەکەی دەرەوەی دەبێـتە شـوێنگەی ریکلامـی تەعـزیەی مـردوان و دیوارەکـانی ناوەوەشـی دەبێتە جێ ریکلامی بریـارو ریساکانی فەرمانگەکانی سەروخۆی لە ئەوقاف و ئایدیۆلۆژیای میـری، دیـواری ئاودەسـخانەکان دەبـوونە شـوێنی جنێـودان و خۆخـاڵیکردنەوەی لاوان و ئەو کەسانەی کە دەسـەڵات و لایەنەکان و بەرپرس و کەسە چەوسێنەرەکان دەبوونە بەربەستی خواست و ئاوات و ئازادی و ژیانیان.

دووەم: شێوازی بیناسازی و ماڵ و ماڵیاتی کوردی لەگوند

سـەبارەت بە جۆری خـانوو بینـاو شـێوازی دروسـتکردن و کەرەسـتەی دروسـتکردنی، لە پـێش راگواسـتن تایبەتمەنـدی کـوردەواری هەبـوو، تەنـانەت پێکهـاتەو کەرەسـتەو شـێوازی دروسـتکردنی هـاتوەوەبوو لەگەڵ سروشـت و ژیـنگەی لادێـی کـوردەواری، بەڵام دیـارە ئەم شـێ،ازو رەسـەنایەتیەی وورده ورده ونبوونەمـا، ئەوەتـا **نمـوونەی یەکەم بەم شـێوەیە لێـی** دەدوێـت(خـانووی ئـێمە لەبەردو قـوڕ و دیـمەك دروسـت دەکـرا، هەمووکەرەسـتەی بیناسـازیەکەی لەپشـتی گوندەوە کۆمـان دەکردەوەو دەمـانگوێزایەوە بۆ شـوێنی دروسـتکردنی خانووەکە، ئەوکات خانوو کەدەکرا دەبوو سەرەتا بە ژێرخان دەستی پێبکرایە کەژێرخانیش بۆ ئاژەڵ بوو، یانی پێش ئەوەی شوێنی خۆمان دروستبکردایە دەبوو لەخەمی ئاژەڵ و وڵاخەکان و کادانی ئەواندا بووینایە، چونکە ژیان و گوزەرانی ئێمە پەیوەست بوو بەوانەوە..) **نموونەی دووەمیش** بەهەمان شێوە سەرباری قسەکانی ئەم وتی: (خەڵکی گوند ژیان و گوزەرانی لەسەر دانەکانی سروشت بوو، بۆیە بە خۆشەویستی و بەجوانین بینیەوە بەعیشقی ژیانەوە مامەڵەی لەگەڵ بەردو دارو گیانـداری گونـدەکەی دەکـردو وەک بـوونەوەرێکی هـاورێ و دۆسـت و بەشدار لەژیانی مامەڵەی لەگەل دەکرد، بۆیە دواندنی هەبوو لەگەڵ ئاژەڵەکان ژنێک مانگای دەدۆشـی تەنیا شیری لـێ نەدەخواسـت، بەڵکو قسـەی بـۆدەکرد و گـۆرانی بـۆ دەوت. لەگەڵ کـانەبەردەکەی پشـت گونـدەکەمان خەڵـك رێـزی هەبـوو ئیخترامـی دەگـرت وبە ئەمـانەتەوە مامەڵەی لەگەڵ دەکرد، ئەگەر کەسێك بە خراپ کاری بکردایە تیایادا تووشی رەخنەی گشتی ئـاوایی دەبـووەوە، هەورەهـا خەڵـك ئەوسـا دەیزانـی کەژیـانکردن لەگەڵ ئەو شـتانە(کانە بەرد، بـاخ، کـانی، ئـاژەل! گیابەهاریەکـان و شـوێنی چانـدن و رەزەکانی،خۆشەویسـتی و پەیوەنـدی رۆحی هەبوو) یانی ئاژەڵ و باخ و کانی و ئاوەکاکان و درەختەکان لای ئەو تەنها نەفع و سـوودی نەدەبینـی، بەڵکـو عیشـق و ژیـان وبـوونی تیـادەدۆزینەوە نەک وەک قەسـابێک و داربڕێک و زەوی درێک بەگاسن و پاچ و گڕدەر بەدارێکی ئاگردان تەنیا مردن و فەوتـانی

ئەوانی بۆ مانی خۆی بخاتەکار. بەڵکو ژیان و خۆشەویستی بەوانیشی دەبەخشی و دۆستی تەواوی ژینگەبوو)

نموونەی سێیەم : (وەک چۆن گەوری ئاژەڵ وماڵیات لەگوندا پێکەوەو تێکەڵ بەخانووماڵی خەڵکی گوند بوو بەهەمان شێوەش ئاوو سەرچاوەی ئاوی خواردنەوەی هەر نزیک هاوسەرچاوەی ئاوی خەڵکی گوند بوو. پەیوەندی مرۆڤ و ئاژەل پەیوەندیەکی رۆحی بوو، ئەزانی بەچیدا ئەمەم بۆ دەرکەوت کەبارمان کرد هەموومان دەگریاین و زۆربەمان گۆرانی و سیاچەمانەمانەی چەمەری بە چاوی گریانەوە بۆ دەوتنەوە خەریك بوو دڵمان دەربێت بۆ ئاژەڵەکانمان و بۆکانی و باخو ئەوانە..) **نموونەی چوارەم:** جۆری خانووکردن و ئەو شێوازە ژیانکردنەی گوند وایکردبوو ئێمە لەگەڵ ئاژەڵ و قەلو قازو پەلەوەرو ئەوانەی کەلەگەڵ خۆماندا دەژیاین، بەمانا پەیوەست بوو بەو ژیانکردنەی ئێمەی مرۆڤ لەگەڵ ئەوی گیانداری بەشدار لەمأل و ئاو ژینگەو سروشتی خۆمان لەگوندا، بۆیە تیکەڵی بەردەوامی ئێمەی گوندی لەگەڵ ئاژەلەکاندا وای لێهاتبوو هەمووی بە(ماڵ)ی خۆمان ناوزەدی بکەین..پاشان من لە جاران خەریکی رەزو باخی خۆم بووم، بەڵام بەهاتنم لە رەزو باخ و ئەو خانوەباخەی (کێل)کە نیوەی ساڵی ئەو تەمەنەم کەلەگوندا بووم لەویَ بەرێم دەکرد، لەوێش بووم، زۆربەی ئەوانەی وەك من بوون بە چەند دەیە دینارێك لەلایەن میریەوە دامەزران و لەژێر ئەو سنۆبەرە رەقانە رۆژانە دەوامیان دەکرد کەنەبەرێك و نەبەرهەمێکیان هەبوو بۆیە بەوانەیان دەوت بەتاٌله.!)

لێرەوە ئەم تێگەیشتنەو ئەم پەیوەندیە رۆحیەی ئەم سامپڵە ئاماژەی پێکرد کەلتورێکی پربەهای درووستکردبوو، بەهادان بە ئاژەل و بەماَ زانینی ، مالێک کەوەسفی ئازیزترینی کەسی خۆی پێدەکرد ئەیوەت (گیانەکەمی– ماڵەکەمی!!) ئەم چەمکە ئیستاتیکای ئەو ژیانکردنەی تاکی گوند لەگەڵ ئەو دانانەی سرووشت بۆ سازاندبوو کە گیاندارەکان (مەر– بزن– مانگا– گوێدرێژ– ئیستر– ئەسپ.مریشک و قەل..هتد) دەوت ماڵیات. چەمکی ماڵیات و پەیوەندی رۆحی لەگەڵ ئەو تاکەدا وەهابوو کە لەگەلیدا وەها پەیوەندی گرتبوو کەبەشداری دەکرد لە ژیانی و گوزەرانی، بۆیە لات عەجایب نەبێت تاکێکی گوند ئەگەر جاریَ لە جارەکان (بیخوریایە– بهاتایە دەنگ لەگەڵ هێسترەکەی!!) کاتێک بەبارە دارێکەوە روەو ماڵ دەگەرێتەوەو ماندووبوە!!. بەهێسترەکەی دەیگوت: ((هەتە ماڵەکەم، وەک چۆن بە خۆشەویستەکەشی دەوت ماڵەکەم!!))

ئەم پەیوەندیە سروشتیە کەژیانی جوانی لێ پەیدا دەبوو بەگۆڕینی و هاتنە نێو ئوروگاوە فوویەکی لێ کراو رۆشنایی نەما. وەك **نموونەی یەکەم باسیکردوە:** ئەوخانوانەی بۆمان دروستکرابوو تەواونەکرابوو نەدەرگا نەرووبەرو نەشێوەو نەقەبارەی نەکەرەستەکانی وەك هی گوند نەبوون، بۆیەکەمین جار حەوشەو دیواری حەوشەمان دروستکرد، چونکە رانەهاتبووین، بیرم دێت مێردەکەم وتی وەڵا من سێ دەروازەی تێدەکەم یەکێکیان بۆدەرەوە بۆ شەقامەکە، دوانیشیان لەناوەوە بۆ ناو حەوشەی دوومالە هاوسێکەمان!! چونکە باوەرمان بەخۆ قفڵدان نەبوو، یانی ئێمە لەگوندا سەربانی ئێمە دەبووە بەرماڵی هاوسێکەمان.!) **نموونەی دووەم:** ئەوخانوانەی بۆمان دروستکرابوو بەشێوەیەك بوو کە نەدەگونجا لەگەڵ سروشتی ئێمە چونکە شوێن بۆ ئاژەڵەکان نەبوو، من مانگاکانم لێیان سەندم ودەبوو بمفرۆشتایە، بەڵام نەمفرۆشتن ناردمە لای خزمێکم لە گوندێك لەو شارەزوورە بەڵام دواجار فرۆشتم) **نموونەی سێیەم:** ئەوخانوانەی پێیاندابن زۆری ماندووکردم، تا ساڵیك خەریکی بووین، ئێمە پایز بارمان کردبوو، سەرماو سۆڵە ئەو ساڵە زوو هات، منالەکانم بەو کەش و هەوایە رانەهاتبوون کەسۆپای نەوت و گەرمکەرەوەی جیا لە سۆپای دار بەکاربهێنین، ئەو ساڵە منالەکانم تووشی نەخۆشی زۆربوون یەکێك لەمنالەکانم گیانی لەدەستدا) پاشان سەرباری هەندێ لەقسەکانی ئەوان **نموونەی چوارەم:** من لەبەر ئەوەی پیشەگەر بووم لەگوندا لە ماڵەکەی خۆم و لەدالانەکەیدا پیشەی خۆمم دەکرد، کە جۆلایی بوو. یەکەم شت لەدەستدانی پیشەکەم بوو، تا نزیکەی ٥ ساڵ دواتر هەوڵی دووبارەو بە شێوەیەکی تر چومەوە سەرپیشەکەم بەڵام سەرکەوتوو نەبووم.

نموونەی یەکەم و دووەم: بەداگرتنی خەڵکی گوند زۆر شت لەدەست ڕەسیەوە بوە کارگەڕەس، نموونە گوریسی موین، سێ گەزی (سێ مەتردرێژ) شەش گەزی و نۆگەزی و ئەوسا بۆ بەستنەوە ی گویرەکەو گوێدرێژو مانگاو هێسترو باری دارو کۆڵی دارو جۆلانێ و لەلوەو مەشکەراگری و هتد یانی گوریس نەما، لەم کارانە هەموویان تەریک کراو حەبلی نایلۆنی جێگەی گرتەوە کە زیاتر بۆ تەنافی جل و بۆ باری ئۆتۆمۆبێل و هتد بەکاردەبرا، دەیان پیشەی وەک خوم چی و سەراجی و کورتان دووری و هەلاجی و کاری جاجم چنین و بەرماڵ و کوڵەباڵ و کەرەک و بێشکەو لانکەونانەشان و تەرینەو سەبەتەی نەیجەیی ونانەشان و دۆڵەو سەرداو لەجێگایدا بەفرگرو بەستێنەر (موجەمیدە) هاتنە جێگەی، دۆخەواو شێلم و دۆینەو تۆڵەکەو ماش و نیسکێنەوخواردنەکانی کوردەواری هەموویان بوون بەشتی ترو خواردنی نوێ)

ئيمرۆ لەگوندی هاوچەرخدا خانوویەکە تیایدا نەنانی تیادەکرێ و نەکەلانەو نەشلکێنەو نەخەپلەو کولیرە بەقیمەیەک.! بەڵکو ئەمانە چوونەپاڵ ماکدۆناڵو خواردنە خێراکان (فاست فود)و لەدەرەوە وبەپارە دەکرین و وەک ئوتێلیکی لێ هاتووە ماڵ، کەجاران بەدەر لەوەی قەرەباڵغیەکی زۆری تیابوو لەهەمانکاتدا سیخناخ بوو لە دەنگی ئاژەڵ لە قووقەی کەڵەشێرو زرمەی پێی هێسترو گوێرەکەو بارەی کارو و باعەی بەرخ و گارەکاری مریشک و بۆرەی مانگاو قیرەی قازو جریوەی پاساری و گمەی کۆتر. بەڵام ئەمانە کەوەک سەمفۆنیایەک وابوون لەگوێێ لادێیەکی کوردەواری بەڵام ئەمانەی لە ئوردوگا لێی ونکراو ئێستاش لەگوندی هاوچەرخدا لێی نائاشنایەو مەگەر لەشاشەی تیڤیەکەی یان ئەنتەرنێتەوە بیانبینێ.

دیارە **تێکرای نموونەکە** کۆك بوون لەوەی کە: دووبارە ئاوەدانکردنەوەی گوندەکان ئەو ژیانەی لەپێشتریان پێ درووستنەکراوەتەوە، کەهۆکارەکەی لەلای نموونەی یەکەم: (منالەکانم چوار کورو کچێك بوونِ تێکەڵی ژیانی شاری بوون هەرچەند هەوڵم دا توانیم تەنها سێ ساڵ لەگەڵ خۆم و ئەو ریش سپیەدا بمێننەوە (مەبەستی پیاوەکەی بوو لەولایەوە دانیشتبوو- توێژەر)کچەکەم شوویکردوە لەشاردایەو هەر سێکورەکەشم(ژن بردیانن بۆشار !!) باریانکردوەتە شارو دامەزراون لە دەزگای حکومیدا، ئیتر من و ئەم ریش سپیە ئەگەرچی ئەو دووسەرە مانگایەو ئەو کەمە باخەمان هەیەو لەم گوندە گلی داوینەتەوە بەڵام تامی گوندی جاران نادات و ژیانکردنی وەك جاران نیە، شت و کەرەستەکانی ناوماڵمان وەکو هی شاری ئێستە وایە). **نموونەی دووەم** دەیوت: (ئەو ماوەیەی هاتوومەتەوە گوند هیچ تامی جارانم لێ نەبینی، لەسەرەتای هاتنەوەم بۆ ئەم گوندە کۆمەڵێك ئاژەڵم کری لەبەرئەوەی پاوەنەکان و لەوەرگاکان مین رێژ کرابوون بەدەرلەوەی نیوەیان فەوتان بە هۆی تەقینەوەی مینەوە، کورێکیشم لەو پێناوەدا رۆیی بۆیە هەر لە ئەوەڵەوە تامی ژیانکردنم لەم گوندە وەك جارانی لێنەهاتەوە، هیچی وەك جاران نابینم!) **نمونەی سێیەم چوارەم** جەختیان لەوەکردەوە کە بەهۆی ئەوەی پیری تەنگی پێهەڵچنیون، ئەو شتانەی کەجاران لەگوندا هەبوون ئێسە نایبینن، ئەو هاتن و چوون و ئەم دۆڵ و ئەودۆڵ کردنە لەگەڵ ئاژەڵ و نۆرە ئاژەڵ لەوەراندن و ئەو گۆرانی و سیاچەمانە وتنانەی کەبەهاران بەو کەژو کێوانەوە دەمان وت و ئەو سەیران و یاری و گفتوگۆو سوعبەتانەی کە لەنێوانماندا هەبوو نەما ئەو رێزەی کەجاران ئێمە لەپیاوانی بەتەمەنمان دەگرت ئێستە لەنەوەکانیشمانەوە بەو شێوەیە نایبین نەك لەخەڵکی!!)

بەمانا ئەو پەیوەندی و دۆستیەی مرۆڤ و مرۆڤ و مرۆڤ و ژینگە ودانەکانی سرووشت پچڕاو نەما، دیارترینیان لەئوردوگادا سیاسەتێکی سەپێنراوو ئیلزامی هەبوو بۆ دوورکەوتنەوە لە رەزو باخ، ئیتر لێرەدا (دارستانی بێبەرو بەرهەم چێنراوی وەک دەیان دۆنمە

سنەوبەر) لەلایەن میریەوە جێگەی (هەزارەها دۆنمە باخی بەرهەمداری سوتێنراوی موڵکی گشتی لەگوندەکان) دەگرتەوە، لێرەدا لەنێو سیستمێکی ئیداری لەنێو وەزارەتێکی فەرمی وەک کشتوکاڵدا هەزاران باخەوان لەخەڵکی گوندەکان دادەمەزران، بەموچەیەکی دیاریکراو دەخرانە ژێر باری ملکەچی سیستمی ئایدیۆلۆژی و چاودێری ئیداری فەرمانگەکانەوە و رۆژانە خەریکیان دەکردن بەکارێکەوە کە هیچ پەیوەندیەکی رۆحی و ئیستاتیکی لەنێوان ئەوان و کارەکەیاندا بوونی نەبوو! بۆیەکەمین جار بوو کار لەپێناو بەرهەم و کارەکە خۆیدا نەبێت، کار لەپێناو شتێک بێت کەلەدەرەوەی بەرهەمی خۆی و لە بۆ ئامانجێکی تر بکرێت و لادێ فێری ئەوەکرا.

پاشان لەم ئوردوگایانەدا شوێنێک بۆ ئاژەڵەکانی خەڵکی گوند نیە، گەورێک و ئاژەڵ بەخێوکردنێک و بەرهەمداریەکی ئاژەڵداری بوونی نیە، لێرەدا پەیوەندی مرۆڤ و ئاژەڵ پەیوەندیەکی درندانەیە، چونکە ئەوەی ئەم دوانە کۆبکاتەوە تەنیا شوێنێکە پێی دەوترێت قەسابخانە، سۆبەی نێو چاخانەیەکە کەدارەکان بەوشکی و تەری هاتونەتە بەردەستی و دەسوتێنرێن!! لێرەدا شوێنێک ئەگەر هەبێت بۆ ئاژەڵداری ئەوە خراوەتە چوارچێوەیەکی پرۆژەی ئاژەڵداری و کێڵگەی کشتوکاڵی و پەلەوەری لەچوارچێوەدراو، کە لەژێر سیستمێکی چاودێری بەخێو کردن و گەورەکردن و ئالیک پێدان و کاری ڤاگسینکردن و دواجار پشکنینکردنی پزیشکیانەو ئامادەکردنیان بۆ سەربرین و پاشان دابەشکردنیان لەنێو بازارو دوکانی کۆشتفرۆش و بەستێنەرەکاندا.

سێیەم: خێزان و بەهای کارکردن ، پرسی(بەرهەم هێنان و بەرخۆری)

دیارە کۆتا پرسیارێکیش سەبارەت بە پرسی پەیوەندی خێزان و ئابووری و بەهای کارکردن و جیاوازی نێوان بەهای بەرهەمهێنان و بەکاربردن و دواجار پەیوەندی پەروەردەی خێزان و گەشەکردنی ئابوری سامپڵ چۆن دەبینێت؟ (لە پێش راگواستن و کاریگەری ئوردوگاو پاشان ئیمرۆ؟) لەوەڵامدا

نموونەی یەکەم: (پیم وایە پرسی بەرهەمهینان و گەشەکردنی ئابووری وابەستن بەیەکەوە،خیزانیک تەنها بیری بەلای خەرجکرنەوە بیت ئیتر گەشەی لەکویدایە؟ ئاخر ئێمە پێش راگواستن هەموومان خەریکی بەرهەمهێنان بووین، من دوو ئەوەندەی پیاوەکەم خەریکی بەرهەمهێنانی خۆراك و شمەك بووم (مانگام دەدۆشی و بزنم دەدۆشی و ماست و کەرەو مەشکەژەنین و نانکردن و باخ رنین و بەشداریکردن لە پاچەکۆڵەو چووزانم لەهەمووشتێکدا یارمەتی پیاوەکەم دەدا بەدەر لەکاری ماڵ، پیشەی ژنانەشم دەزانی وەکو جاجم کردن و دووخێن و کڵاش و لفکە درووستکردن وە شتی تریش بیرم نەماوە.!!

پاشان وتی: پەیوەندیەكی تۆكمە لەنیوان پەروەردەی خیزان و پاشەكەوتی ماڵو خێزاندا هەیە چونكە یەكیك لە ئەركەكانی خیزان پەروەردەكردنی (پیشەو كارو بەرهەمهێنانە- ئابووریە)، بەلام گرفتەكە لەوەدایە كە ئەمە چی دەكەین لەو چیكردنەوەوە لەوكارەوە بەتەمای گەشەو پاشەكەوت و دەوڵەمەندی بین! چۆن بەم شێوەیە دەبین! جاران لەگوندا هەموومان كارمان دەكرد و هەمووشمان پێكەوە دەمانخواردو پاشەكەوتیشمان دەكردو ئاسودەش بووین بەڵام ئوردوگا لێی تێكداین، فێری بخۆری و بەرخۆری كردین دامەزراندن و بەتاڵەیی فێری قنجە برسی كردین، ئەوەی زیاتری خەرج بكات و شتی جوان زیاتر بكرێت و قنج بروات بەرێوەو كارنەكات بووە شتێكی شان و شەوكەتدار (بەهادار) كاركردن و ئاژەڵداری و بە زەراعەت و باخداری و بەرهەمهینان بوە عەیبە! ئیتر هیچ ، فاتیحەیەك بۆ گەشەكردنی ئابووری.!!)

نموونەی دووەم:(جاران لەگوندا من لێفەم دەدووری و جاجمم دەكرد وەڵا ئیشی ژن لەگوندا زیاتر بو لە پیاو من هەمووم دەكرد، بەڵام ئوردوگا ژنی خستە ناو چواردیوارەوە بێ كارو بێ چوونە دەرەوەی جاران بۆكار، مەگەر بەكەمی! بۆیە دەڵیم بەڵی پەیوەندی هەیە بەلام ئەگەر مەبەستت پەروەردەی خیزانی ئیمەش بێ بەگەشەی ئابووریەوە، ئەوا من لە ئاستیكی لاوازدا دەیبینم).

نموونەی سێیەم:(پەیوەندیەكانی خێزان و پرسی كاركردن لە ئاستێكی خراپدا دەیبینم و پیم وایە ئیمرۆ وەك جاران نیە كەخیزان بتوانێت بۆدوارۆژی منالەكانی ریگەیەكی دیاریكراوی لەبەردەستدا بێت، جاران باپیری من خاوەنی پیشەیەك بوو، منی فێر دەكرد، منیش كورەكەمم فیری پیشەكەی خۆم دەكردەوە، بەڵام ئوردوگا ئەمەی كوشت! نەك نەمتوانی پیشەكەی فێربكەم بەڵكو خۆیشم پیشەكەمم لەدەستدا، كەهەڵاج بووم، جاران مرۆڤی گوند پەیوەندی خۆی و پیشەكەو داهینان لەپیشەكەی دەبوویە خاڵێك لەگەشەی ئابووری بەمانایەك كورەكەی پیشەكەی پەرە پیدەداو گەورەی دەكردو داهینانی تیادەكرد، بەلام كەدێتە ئوردوگا زۆرینەی دەبوو بەپیاوی حكوومەت(واتە موچەخۆر)، رەبتی مووچەخۆریی بە گەشەی ئابووری خێزان لەكوێدا دەبینیتەوە؟ چۆن دەوڵەمەندو سەرمایەدار دەردەچێت مەگەر گەندەلی بكات؟ پاشان مەسەلەی پەروەردەی خیزانیش بەو شیوەیە یانی خیزان بۆ خۆی ئابووری لاسەنگ بوو پەروەردە ئابوریەكەشی لاسەنگ دەبێت! بەرای من دەبێ زۆرینەی خێزانی كوردی لەدەستی ئەو چوارچیوە دیاریكراوەو بەستراوەیەی ئابوریەكەی بەمەعاشەوە بهینریتە دەرەوە، گەرنا كۆمەڵگە گەشەی بەم شیوەیە دەبیت كە دەیبینی چەند كزو بەرەو دواوەیە.)

نموونەی چوارەم: (ئەوسا پەروەردەی خێزان و گەشەی ئابووری پەیوەست بوو بەو عەقڵە ئابووریەو ئەوکارە ئابووریانەی کەدایک وباوک ئەنجامیان دەداو چیان لە زەوی و ئاژەڵ و سەرمایە بەدەستی وە دەبوو، بۆیە پێگەی کۆمەڵایەتیشی لەو روانگەوە پێدەبەخشرا، بەڵام لە ئوردوگا هەموو پێگەکان ئاوەژووکرانەوەو خەڵك لەزەوی و باخ و ئاژەڵ سفرکرایەوە تەنها قەرەبووی چەندی بۆ نووسرابا ئەوە دیاریکەری بوو ، پاشان ئیمرۆو پاش ئاوەدانبوونەوەی گوندەکان کابرا خۆی تائیوارە بەرهەمی باخەکەی بچنێت ١٠دەهەزاری دەسئەکەوێ، یان کابرای مووچە خۆر بەتەمای سەری مانگەو هەوڵی خۆرزگاری نادات بەدۆزینەوەی دەستی کار، خۆ ناهەقیشیان نیە چونکە کوردستان نەکراوەتە شوینگەیەکی بەرهەمهینان و ناردنەدەرەوەی بەرهەم بەڵکو کراوەتە بازاریکی ساغکردنەوەی کالا، بۆیە پەروەردەی ئابووری لە فەزایەکی ئابووری و عەقلیکی ئابووری باشەوە دیت).

لەراستیدا و بەم تێگەشتنە پەیوەندیەکی بەهێزهەیە لەنێوان پرسی پەروەردەی خێزان و گەشەکردنی ئابوری واتە: گەشەکردنی کۆمەڵایەتی و خزمەتگوزاری و کەرتی پەروەردەو هەموو کەرتەکانی تر، ئابوری بناغەی هەموو گەشەکردنەکانی ترە، لە کۆنەوە کورد وتویەتی: (تەشتی پڕ ئاشتی ماڵە) تەشتی پڕ واتە:ئابوری پێشکەوتوو، ئاشتی ماڵ:واتە ئاشتی خێزان و ئاسایشی کۆمەڵ و ئاسایشی خۆراک. بەلام لەکۆمەڵگەی ئیمەدا لاوازە.هەروەها دەڵێت: نویژکەری نوورینی فەرمانکەری شیرینی، بەمانا دین و کارکردن پێکەوە مرۆڤ جوان دەکەن، بۆیە بوونی ئە م بەهایانەو لەنێو پەروەردەدا کاریگەری هەیەو دەچێتە نێو گەشەوە.

دەرەنجامەکانی توێژینەوە:

١- کوردەواری خاوەنی کلتووری رەسەن و پاشخانێکی شارستانی راستەقینە یە، کە بوەتە هێمای تایبەتمەندی و پێدانی شوناسی کوردبوون پێی. پرۆسەی راگواستن یەکێک لەو گورزانەیە کەلە تەوەری ئەم رووگە جوانەی کوردەواری داوە، ئیمرۆش ئەم گوندە نموونەییە مۆدێرنانەی کوردەواری بەناوی پێشکەوتنەوە خەریکی وەلانانی رەسەنایەتی کلتووری و ئەو پاشخانە کوردەواریەن و زمان و کەلتووری بیگانە دەکەنە قورگی نەوەکانیان و گوندە رەسەنەکانی کوردەواریش تەواو پشت گوێ خراون.

٢- تاکی کوردی خاوەن کەلتوری رەسەن و پشت ئەستوور بووە بەژیانی ئازادو نەتەوەخوازو نیشتمان بەپیرۆزانی، نێو گوندەکانی کوردەواری، راگواستن توانی بیگۆرێت بۆ تاکێکی پاسیڤ و ئیمرۆش تاکێکی خۆنەناس و نەتەوەنەناس چاودێریکراوی نێوئەوسیتی یانەی کەکۆمپانیا

تەنها قازانج ویستەکان بۆیان درووستکردوون، حەزی لەژیانی ئەوروپایە تا گوندو ناوچەکەی خۆی.

٢- ئەگەرچی خێزانی کوردی بەها ئابووریەکانی کوردەواری هێشتا لە بەرچاوە، کەلتووری بەرهەمهێنی لا بەرێزە هەمیشە، بەڵام بارودۆخی سیاسی و ئابووری ئیمرۆ کاریگەری لەسەر ئەو بەها کەلتووریانە داناوەو بەلاوازی بەرچاو دەکەوێت.

٣- پەروەردەی کوردەواری ئیمرۆ لایەنی ئیستیهلاک و بەرخۆری تیایدا زاڵە، تروسکایەکی لاواز بۆ پەروەردەی ئابووری بەرهەمهێن لەخێزانی کوردەواریدا بوونی هەیە.

٤- خێزانی کوردەواری کاریگەرە بەو سیستەمە بەرخۆرەی کەئیمرۆ کوردەواری کردوەتە بازارچەیەک بۆ کاڵای بیانی و رەنگ وبۆی کەلتوری بەرهەمهێنانی لێ بریوە. پەیوەندی نێوان گەشەی ئابووری و گۆرانکاری ئابووری پشت بەستوو بەپەروەردەی خێزان ئەگەرێکی زۆر لاوازە.

پێشنیارەکان:

لەسەربنەمای ئەوەی لەم توێژینەوەدا بەرهەمهاتوە ئەم راسپاردەو پێشنیارانە دەخرێنە بەرچاو:

١- دەستی ئاوەدانی بگەێنرێتەوە گوندەکانی کوردستان، چونکە تاکە پارێزەری کەلتورو رەسەنایەتین.

٢- پێداچوونەوە بەو سیستەمە بەرخۆریەی کە ئیمرۆ لەسایەیدا تاکەکانی کوردەواری بوونەتە بەرخۆرو لەژێر هەژموونی دامەزراندن و بێکاری رووپۆشدا توانای بەرهەمهینانیان کپکراوەتەوە.

٣- وەزارەتی پەروەردەو دەزگاکانی تری پەروەردەو راگەیاندن هاوکاری خێزان و پەروەردەی خێزانی بن بەوەی کە:

- گرنگی بە کەلتوری رەسەنی کوردەواری بدرێت، جەخت لەسەر مانەوەی رەگەزە کەلتوریەکان بدەن.

-هەول بدرێت پیشەو کارە دەستی وبەرهەمە خۆماڵی و کوردەواریەکان زیاتر ون نەبن و تاکەکان لەسەریان رابهێنرێن.

- کاری راستەقینەو بەرهەمهێنان بکرێتە بەهایەکی سەرەکی و ئیستیهلاک و بەرخۆری کاڵ بکرێتەوە و لەلایەن میریەوە سنورێک بۆ ئەو کۆمپانیانە دابنرێت کە کوردەواریان کردوەتە بازارچەیەکی وڵاتانی بێگانە.

٤- هاوكاری کەرتی تایبەت بکرێت بەشێوازێک کارگەو وەبەرهێنان و بەرهەمهێنان پەرەپێبدەن و بەرهەمی ناوخۆو و دەستی کاری راستەقینە فراوان بکرێت.

راسپارد ه:

- ئەنجامدانی توێژینەوەی کەلتووری و بڵاوکردنەوەی هوشیاری کەلتووری لە سەرهەموو ئاستەکان تا بگاتە ئاستی خێزانی.
- کۆلینەوە لەو هۆکارانەی کە کوردەواریان لەدەستی بەرهەمهێناوە گۆریوە بۆ بێکارو بەرخۆر .
- کۆڵینەوە لە دەرەنجامەکانی راگواستن و هەڵگرتنی ئەو ماکانەی تا بە ئیمرۆ کاریگەریان لەسر ژیانو کەلتوری کوردەواری ماوە.

سەرچاوەکان:

١- ئیبراهیم حاجی زەڵمی: لەمپەرەکانی بەردەم دروستبوونی رای گشتی لەکۆمەڵگەی کوردیدا، چاپخانەی سیما، ٢٠١٠، سلیمانی.

٢- ئیبراهیم حاجی زەڵمی: خورماڵ لێکۆڵینەوەیەکی سۆسیۆ ئەنسرۆپۆلۆجی، چاپخانەی سیما، ٢٠٠٨، سلیمانی.

٣- ئیبراهیم حاجی زەڵمی: ترس و شەرم تەنگژەیەک لەبەردەم پەیوەندیەکانی تاک، چاپخانەی سیما، ٢٠١٠، سلیمانی.

٤- ئیبراهیم حاجی زەڵمی: دەسەبژێرو حەکایەتی کوردەواری لەسەردەمی مۆدێرنەدا، چاپخانەی پیرەمێرد، لەبڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستان،٢٠٢٠.

٥- ئیبراهیم حاجی زەڵمی: بیری بەعس و کارەساتی ئەنفال، گۆڤاری کەوانە، ژمارە (١٤) ٢٠١٣زاینی، ٧٦-٩٦ تەماشە بکە.

٦- رێبوار سیوەیلی: کورد و شارستانییەت (هەندێ بیرۆکە بۆ بابەتێکی گرنگ) پەیجی تایبەتی ریبوار سیوەیلی،٢٠٢٠ ئەنتەرنێت.

٧- عەلی زەڵمی: ئەنفالێکی نەناسراو، خوێندنەوەیەک بۆ داگرتنی لادێکانی کوردستانی بۆ ئۆردوگا زۆرەملێکان، پەیجی تایبەتی عەلی زەڵمی ئەنتەرنێت.

٨-علي معمر عبدالمؤمن :البحث في العلوم الاجتماعية، دار الكتب الوطنية، طرابلس، ليبيا ٢٠٠٨..

٩- معن خليل عمر: مناهج البحث في علم الاجتماع، دار الشروق للنشر والتوزيع،٢٠٠٤، القاهرة.

١٠- طوني بينيت و الاخرون: مفاتيح اصطلاحية جديدة، معجم مصطلحات الثقافة والمجتمع، ترجمة: سعيد الغانمي، بيروت، المنظكة العربية للترجمة والنشر، بيروت، ٢٠١٠.

-١١ Kim Ann Zimmermann : What Is Culture? July 12, 2017, https://www.livescience.com.

https://ar.wikipedia.org/wik
https://genderiyya.xyz/wiki
https://almerja.com/reading